

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/211597>

Please be advised that this information was generated on 2021-11-01 and may be subject to change.

Het ITS maakt deel uit
van de Radboud
Universiteit Nijmegen

Voorstel voor een indicator voor de toedeling van middelen voor het Leerplusarrangement in het voortgezet onderwijs

Adrie Claassen | Geert Driessen | Diana Aarntzen | Lia Mulder

VOORSTEL VOOR EEN INDICATOR VOOR DE TOEDELING
VAN MIDDELEN VOOR HET LEERPLUSARRANGEMENT IN
HET VOORTGEZET ONDERWIJS

Voorstel voor een indicator voor de toedeling van middelen voor het Leerplusarrangement in het voortgezet onderwijs

Adrie Claassen
Geert Driessen
Diana Aarntzen
Lia Mulder

januari 2005

De particuliere prijs van deze uitgave € 8,-
Deze uitgave is te bestellen bij het ITS, 024 - 365 35 00.
Foto omslag: Flip Franssen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK DEN HAAG

Claassen, Adrie.

Voorstel voor een indicator voor de toedeling van middelen voor het Leerplusarrangement in het voortgezet onderwijs. / Adrie Claassen, Geert Driessen, Diana Aarntzen & Lia Mulder - Nijmegen: ITS
ISBN 90 - 5554 - 272 - 5
NUR 840

© 2005 ITS, Radboud Universiteit Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van het ITS van de Radboud Universiteit Nijmegen.

No part of this book/publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Voorwoord

In opdracht van het Ministerie van OCW heeft het ITS een voorstel ontwikkeld voor een indicator voor het Leerplusarrangement in het voortgezet onderwijs (L+A VO). Het Leerplusarrangement gaat vanaf het schooljaar 2006-2007 de regeling voor cumi-leerlingen vervangen. Het Ministerie wil daarom graag beschikken over een indicator waarmee op een eenvoudige én objectieve wijze wordt vastgesteld welke scholen voor deze extra middelen in aanmerking komen.

De ontwikkeling van een nieuwe indicator die aan een flink aantal eisen moet voldoen, vraagt om een zorgvuldige en intensieve zoektocht. Het ITS is de begeleidingscommissie, waarin OCW, Cfi, Onderwijsinspectie en IB-groep vertegenwoordigd waren, zeer erkentelijk voor de waardevolle adviezen bij deze zoektocht en de goede sfeer waarin de bijeenkomsten plaatsvonden.

Ook wil ik graag Frans Knol, medewerker van het Sociaal en Cultureel Planbureau, bedanken, die een cruciaal onderdeel voor de empirische onderbouwing van de nieuwe indicator beschikbaar stelde. Daardoor was het ITS in staat aan te geven welke postcodegebieden als probleemcumulatiegebieden te beschouwen zijn.

Dr. J.W. Winkels
Directeur ITS - Nijmegen

Inhoud

Voorwoord	v
Managementsamenvatting	ix
1 Achtergronden en inhoud van de onderzoeksopdracht	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Het niveau van beschikbare en gewenste indicatoren	2
1.3 De onderzoeksopdracht	3
1.4 Overwegingen bij de aanpak	4
1.5 De gekozen aanpak	5
1.6 Opbouw van dit rapport	7
2 Toetsing van de hypothese op basis van PRIMA	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Steekproeven en leerlingkenmerken	9
2.2.1 Steekproeven	9
2.2.2 Leerlingkenmerken	11
2.3 Analyses	11
2.3.1 Identificatie van risicoleerlingen	11
2.3.2 Risico en prestaties	13
2.3.4 Risico en positie in het tweede jaar voortgezet onderwijs	16
2.3.5 Risico en stedelijkheid	17
2.3.6 Risico en concentratie binnen basisscholen	20
2.3.7 Risico en gezinskenmerken	25
2.3.8 Risico en mate van probleemcumulatie	25
2.4 Samenvatting en conclusies	26
2.5 Aanvullende literatuurstudie	28
3 Bruikbaarheid van de Armoedemonitor	31
3.1 Inleiding	31
3.2 Korte beschrijving van de Armoedemonitor	31
3.3 Proporties leerlingen uit probleemcumulatiegebieden	33
3.4 Cumi-lerlingen versus leerlingen uit probleemcumulatiegebieden	36
3.5 Samenvatting en analyse	37
3.6 Aanvullende literatuurstudie	39
3.7 Conclusies	41

4 Op zoek naar een indicator voor het Leerplusarrangement	43
4.1 Inleiding	43
4.2 Analyse op het niveau van vestigingen (locaties)	43
4.3 Analyse op het niveau van vmbo-leerwegen (afdelingen)	45
4.4 Analyses op het niveau van scholen met bbl-en/of kbl-afdelingen	49
4.5 Voorstel voor een indicator	53
4.6 Randvoorwaarden bij het voorstel	55
Geraadpleegde literatuur	57
Bijlage 1 – Gebruikte kenmerken bij de Prima-analyse	59
Bijlage 2 – Samenstelling van de begeleidingscommissie	61

Managementsamenvatting

Opdracht

In het schooljaar 2006-2007 vervalt, gelijk met de beëindigen van de Wet GOA, de cumi-regeling voortgezet onderwijs. Daarvoor in de plaats komt een Leerplusarrangement (L+A VO). Het uitgangspunt van het Ministerie van OCW is dat de hiervoor beschikbare middelen niet over alle scholen worden verdeeld, maar daar terecht komen waar de problematiek het grootst is. Het betreft voor een beperkt aantal scholen middelen als aanvulling op de reguliere bekostiging, en op de middelen die scholen al krijgen voor onder meer praktijkonderwijs, leerwegondersteunend onderwijs en leerlingbegeleiding. Op verzoek van het Ministerie van OCW heeft het ITS een indicator ontwikkeld voor een objectieve verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement. Voorwaarde daarbij was dat de te ontwikkelen indicator niet mag leiden tot bureaucratische overlast voor de scholen en niet fraudegevoelig mag zijn.

Voorstel

Voorgesteld wordt om de indicator voor het Leerplusarrangement te baseren op de Armoedemonitor van SCP en CBS en de daarbinnen gedefinieerde probleemcumulatiegebieden. Dat zijn viercijferige postcodegebieden waarin op drie criteria een drempelwaarde wordt overschreden: het percentage inwoners met een laag inkomen (drempelwaarde bij 15%), het percentage uitkeringsontvangers (13%) en het percentage niet-westerse allochtonen (7%). Van alle postcodegebieden in Nederland zijn er 306 (8%) die aan deze door SCP en CBS opgestelde criteria voldoen. Zij herbergen bijna 20% van de bevolking en zijn voornamelijk te vinden in de steden die onder het grotestedenbeleid ressorteren.

Concreet wordt voorgesteld om de middelen te verdelen over alle scholen waar minimaal 40% van de bbl-leerlingen – of 40% van de bbl- en kbl-leerlingen – afkomstig is uit een probleemcumulatiegebied. Op basis van de analyses van huidige leerlingenaantallen zou het bij de eerste optie – alleen bbl-leerlingen – gaan om 74 scholen en bij de tweede optie – zowel bbl- als kbl-leerlingen – om 66 scholen. Onder deze scholen zouden de middelen dan verdeeld kunnen worden naar rato van het aantal bbl- c.q. bbl/kbl-leerlingen uit een probleemcumulatiegebied. Omdat de postcodes van de woonadressen van de leerlingen via de gemeentelijke basisadministratie gekoppeld

worden aan het onderwijsnummer, leidt de berekening niet tot administratieve lasten voor de scholen, terwijl ook de fraudegevoeligheid heel laag is.

Onderbouwing

Het voorstel kan deels onderbouwd worden met binnen het kader van deze opdracht uitgevoerd onderzoek en deels met inhoudelijke argumenten, gekoppeld aan literatuurstudie. Wat de onderzoeksgegevens betreft, is het voorstel gebaseerd op een analyse van het PRIMA-cohortonderzoek waarin leerlingen gevolgd worden van basisonderwijs tot in het voortgezet onderwijs. Bij deze analyse is uitgegaan van de hypothese dat probleemcumulatie in het voortgezet onderwijs zich concentreert binnen:

- de lagere leerwegen in het vmbo;
- scholen in de grote en middelgrote steden;
- scholen die hun leerlingen vooral betrekken uit sociaal-economisch achtergestelde wijken.

Op basis van bij de leerlingen zelf en door hun leerkrachten vastgestelde kenmerken zijn in de PRIMA-steekproef 'risicoleerlingen' geïdentificeerd. Deze risicoleerlingen blijken op het eind van de basisschool zoals verwacht overwegend een advies te krijgen voor een van de lagere leerwegen binnen het vmbo en zij blijken daar vervolgens ook vrijwel allemaal terecht gekomen te zijn. Bovendien blijken risicoleerlingen naar verhouding veel vaker voor te komen in de grote en middelgrote steden en ook heel vaak laagopgeleide ouders en/of ouders met een niet westerse herkomst te hebben. Of de risicoleerlingen ook – wat het voortgezet onderwijs betreft – overwegend naar scholen gaan in sociaal-economisch achtergestelde wijken kan niet op basis van het PRIMA-onderzoek worden vastgesteld, omdat de daarvoor benodigde gegevens niet voor handen zijn. Hiervoor is aanvullend literatuuronderzoek uitgevoerd.

Wat de inhoudelijke onderbouwing van het voorstel betreft, is het van belang erop te wijzen dat de middelen van het Leerplusarrangement alleen bedoeld zijn voor scholen die met een zodanige probleemcumulatie worden geconfronteerd, dat hun onderwijs-taak in gevaar dreigt te komen. Het arrangement heeft uitdrukkelijk niet de bedoeling om leerachterstanden van individuele leerlingen te indiceren. Dat betekent dat de indicator geen risicoleerlingen, maar risicoscholen moet identificeren. Zou het om individuele leerlingen gaan dan zou primair naar kenmerken van deze leerlingen of van hun ouders gekeken moeten worden. Bij scholen kan daarentegen volstaan worden met omgevingskenmerken, wanneer wordt aangetoond dat er een samenhang bestaat tussen probleemcumulatie en deze omgevingskenmerken.

Dat laatste is herhaaldelijk door onderzoek vastgesteld. Zaken als veelvuldig spijbelen, voortijdig schoolverlaten, drugsgebruik, geweld, criminaliteit hangen steeds samen met een laag opleidingsniveau van de ouders, gepaard gaande met een laag inkomen en regelmatige werkloosheid of arbeidsongeschiktheid, allochtone herkomst en onvolledige gezinnen. Omdat enkele van deze kenmerken (laag inkomen, uitkeringsontvanger zijn en allochtone herkomst) ook de basis vormen van de Armoedemonitor, is het heel aannemelijk dat risicofactoren in het onderwijs oververtegenwoordigd zijn bij leerlingen die afkomstig zijn uit de probleemcumulatiegebieden van de Armoedemonitor.

Om die reden is het gerechtvaardigd ervan uit te gaan dat scholen die hun leerlingen in belangrijke mate betrekken uit probleemcumulatiegebieden, met een aanzienlijk grotere problematiek geconfronteerd worden dan scholen waarbij dat niet het geval is. Verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement op basis van het percentage leerlingen uit de probleemcumulatiegebieden van de Armoedemonitor geeft derhalve een grote mate van zekerheid dat de middelen bij de juiste scholen terechtkomen, zonder dat de verdeling gepaard gaat met extra administratieve lasten. Ook op andere terreinen worden middelen verdeeld op basis van vergelijkbare omgevingskenmerken. Genoemd kunnen worden de risicotoeslag voor huisartsen in achterstandsgebieden en – wat de overheid betreft – bijvoorbeeld de uitkeringen uit het Gemeentefonds en de Tijdelijke regeling specifieke uitkering jeugdgezondheidszorg.

Gebruik van de Armoedemonitor sec leidt echter niet rechtstreeks tot het gewenste resultaat. Onder de scholen in de grote en middelgrote steden die veel leerlingen uit probleemcumulatiegebieden trekken, ressorteren immers ook havo- en vwo-afdelingen. Omdat op basis van de PRIMA-analyse en op basis van ander onderzoek verondersteld mag worden, dat de problematiek op deze afdelingen aanzienlijk geringer van omvang is, is er een goede grond om de middelen alleen te gebruiken voor de lagere leerwegen in het vmbo. Op basis van de uitgevoerde analyses zijn er echter geen harde argumenten voor een keuze tussen hetzij alleen de basisberoepsgerichte leerweg, hetzij de combinatie van basis- en kaderberoepsgerichte leerweg. Deze keuze wordt derhalve aan het Ministerie overgelaten.

1 Achtergronden en inhoud van de onderzoeksopdracht

1.1 Inleiding

Voor scholen voor voortgezet onderwijs is in het kader van de bestrijding van onderwijsachterstanden momenteel de ‘Regeling aanvullende personele bekostiging culturele minderheidsgroepen en anderstalige leerlingen’ (cumi-vo) van kracht. Deze regeling bekostigt een aanvullende vergoeding voor allochtone leerlingen die tussen de één en acht jaar in Nederland zijn, de zogenoemde nieuwkomers. Op 1 oktober 2003 ging het in totaal om 26.407 leerlingen; dat is 3% van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs.

Deze ‘cumi-regeling’, waarvoor in het schooljaar 2004-2005 circa 46 miljoen euro beschikbaar is, komt in het schooljaar 2006-2007, gelijk met de beëindiging van de Wet GOA, te vervallen. Daarvoor in de plaats komt een Leerplusarrangement (L+A), waarbij een relatie zal worden gelegd met andere regelingen voor extra bekostiging ter bestrijding van onderwijsachterstanden. Als doelstellingen van het Leerplusarrangement worden genoemd: het voorkomen van vroegtijdig schoolverlaten, maximalisering van de leerprestaties en maatwerk voor iedere leerling. De bedoeling is de middelen die vrijkomen door het beëindigen van de cumi-regeling in te zetten op scholen waar een cumulatie van problemen bestaat. Deze cumulatie uit zich in bijvoorbeeld: een hoog percentage voortijdig schoolverlaters, een hoog percentage zittenblijvers en gezakte leerlingen, veel leerlingen met een (taal)achterstand, veel leerlingen die een beroep doen op jeugdzorg, etc. Het Ministerie van OCW heeft het ITS gevraagd een objectieve norm te ontwikkelen voor de verdeling van deze middelen in de vorm van een indicator, op basis waarvan het voormalige cumi-budget aan scholen kan worden toebedeeld.

Het uitgangspunt van het Ministerie is dat de beschikbare middelen niet over alle voescholen worden verdeeld, maar terechtkomen op de scholen waar de problematiek het grootst is. Het betreft middelen als aanvulling op de reguliere bekostiging en op de extra middelen die scholen al krijgen voor onder meer praktijkonderwijs, leerwegondersteunend onderwijs en leerlingbegeleiding. Het hebben van risicoleerlingen is derhalve geen voldoende voorwaarde om op de extra middelen aanspraak te kunnen maken, het hebben van een onevenredig groot aantal risicoleerlingen wel. Een belangrijke voorwaarde voor de te ontwikkelen indicator is dat de gegevensverzameling

waarop hij wordt gebaseerd, niet mag leiden tot bureaucratische overlast voor de scholen. Bovendien zal de indicator niet fraudegevoelig mogen zijn.

De verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement moet ervoor zorgen dat de scholen met de grootste problematiek nog meer dan nu al het geval is maatwerk kunnen leveren voor hun leerlingen. Dit betekent niet dat zij deze extra middelen alleen zouden mogen inzetten voor de risicoleerlingen op hun scholen en zeker niet dat deze leerlingen er recht op kunnen doen gelden. De scholen zijn in die zin autonoom in de besteding van de middelen van het Leerplusarrangement, wat niet wegneemt dat zij te zijner tijd verantwoording zullen moeten afleggen over het effect ervan. Dat betekent dat zij aannemelijk zullen moeten maken dat de middelen hebben bijgedragen aan de doelstellingen en aan een vermindering van de problematiek.

1.2 Het niveau van beschikbare en gewenste indicatoren

Het gaat bij deze opdracht om het ontwikkelen van een indicator voor probleemcumulatie op het niveau van de school c.q. vestiging, niet om het niveau van de leerling. Zou het gaan om het niveau van de leerling dan kan van probleemcumulatie gesproken worden bij leerlingen met meerdere problemen. Op het niveau van de school gaat het bij probleemcumulatie vooral om het percentage leerlingen met kenmerken die op problemen duiden of die risico's met zich mee kunnen brengen.

In het basisonderwijs zitten leerlingen met zeer sterk uiteenlopende capaciteiten en prestaties nog bij elkaar in de klas. Op basis van het advies dat zij van de basisschool meekrijgen, kristalliseren de onderwijsachterstanden op het eind van het basisonderwijs zich uit in de keuze voor de verschillende onderwijstypen in het voortgezet onderwijs. Dat betekent dat de leerlingen in betrekkelijk homogene jaargroepen terecht komen. In vergelijking met het basisonderwijs zijn de onderlinge verschillen binnen de afzonderlijke onderwijstypen immers aanzienlijk kleiner. Desondanks blijken er ook binnen de onderwijstypen van het voortgezet onderwijs van begin af aan aanzienlijke verschillen in de capaciteiten en prestaties te bestaan. Voor deze bij de leerlingen vastgestelde achterstanden of problemen kunnen scholen gebruik maken van aanvullende middelen in de vorm van leerwegondersteunend onderwijs en praktijkonderwijs. De indicatie voor de verdeling van deze middelen vindt plaats op basis van kenmerken die bij de leerlingen zelf zijn vastgesteld.

Wanneer het gaat om een concentratie van bepaalde problemen binnen afzonderlijke scholen of vestigingen van scholen, wordt deze bekostigingssystematiek echter onvoldoende geacht. Er kan immers sprake zijn van een zodanige probleemcumulatie dat het bepaalde scholen extra zwaar valt om hun onderwijstaak uit te voeren. Om

deze scholen te ondersteunen wordt het Leerplusarrangement ingesteld. De vraag is dan hoe op een objectieve – en tevens weinig overlast c.q. bureaucratie veroorzakende en weinig kosten met zich meebrengende – manier kan worden vastgesteld welke scholen daarvoor in aanmerking zouden moeten komen.

Het gaat derhalve om een indicator op het niveau van de school of vestiging. Dat neemt niet weg dat bij het vaststellen van de indicator gebruik gemaakt zal moeten worden van kenmerken op een lager niveau. Bij het onderwijsachterstandenbeleid in het primair onderwijs wordt al jaren gebruik gemaakt van kenmerken op gezinsniveau. In de nu nog gebruikte gewichtenregeling waren dat het opleidingsniveau, beroepsniveau en het land van herkomst (etniciteit) van de ouders, in de voorgestelde nieuwe gewichtenregeling komen de laatste twee kenmerken te vervallen. In onderzoek is meermalen vastgesteld dat kenmerken op gezinsniveau goede voorspellers zijn van onderwijsachterstanden, maar een probleem is dat deze kenmerken gelegenheid kunnen bieden tot fraude. De controle op de door de scholen aangeleverde informatie is niet volmaakt en bovendien kunnen omstandigheden in de gezinssituatie zich wijzigen zonder dat dit gevolgen heeft voor het ooit toegekende gewicht van de leerling.

Om vast te stellen of de toedeling van middelen voor onderwijsachterstandenbeleid te vereenvoudigen zou zijn en bovendien minder fraudegevoelig gemaakt zou kunnen worden, heeft de Commissie Indicatiestelling Onderwijsachterstanden in 1996 door het ITS onderzoek laten uitvoeren naar de bruikbaarheid van postcodegegevens (Mulder & Vierke, 1996). Uit dat onderzoek is gebleken dat er een verband is tussen de postcode van de leerling en het al of niet behoren tot een risicogroep. Daarbij ging het om de vraag of de postcode als alternatief voor de wegingsfactor – gebaseerd op opleidingsniveau en herkomstland – gebruikt zou kunnen worden voor de toedeling van extra faciliteiten ten behoeve van achterstandsbestrijding (een toedeling op leerlingenniveau). Die vraag is onderzocht door aan de postcodes het welstandsniveau van het betreffende postcodegebied te koppelen en vervolgens te bekijken of er een verband is tussen het welstandsniveau van het postcodegebied waarin de leerling woont en zijn/haar taal- en rekenprestaties. Dat verband was duidelijk aanwezig: hoe lager het welstandsniveau van de wijk waarin de leerling woonde, hoe lager de prestaties. Het verband was echter wel minder sterk dan het verband van gezinskenmerken (zoals opleiding en herkomst) met de prestaties, zodat toen niet voor het gebruik van postcodes is gekozen.

1.3 De onderzoeksopdracht

Bij de onderhavige opdracht gaat het echter om het ontwikkelen van een indicator voor probleemcumulatie. Van groot belang daarbij is dat van de indicator niet ver-

wacht wordt dat deze kan aangeven welke *leerlingen* risicoleerlingen zijn, maar welke *scholen* vermoedelijk zoveel risicoleerlingen herbergen, dat er gesproken kan worden van een zodanige probleemcumulatie dat het uitvoeren van de onderwijstaak daardoor in ernstige mate wordt bemoeilijkt. De concrete opdracht luidt:

Ontwikkel een indicator die voldoet aan de in de Hoofdpijnenbrief en Uitwerkingsbrief gestelde voorwaarden:

- scholen krijgen de gelegenheid maatwerk te bieden;
- middelen komen daar terecht waar ze het hardst nodig zijn;
- de bureaucratische lasten voor de scholen zijn minimaal.

Bij het ontwikkelen van de gevraagde indicator wordt uitgegaan van de hypothese dat probleemcumulatie zich vooral voordoet op een beperkt aantal scholen met veel leerlingen uit bepaalde sociaal-economisch achtergestelde wijken in met name (middel)grote steden. Binnen deze scholen wordt verwacht dat de problemen het grootst zijn in de basisberoepsgerichte leerweg (bbl) in het vmbo.

1.4 Overwegingen bij de aanpak

Omdat de te ontwikkelen indicator bedoeld is om scholen te identificeren die met probleemcumulatie worden geconfronteerd, stellen we voor gebruik te maken van omgevingskenmerken. Er wordt niet gekozen voor het opleidingsniveau van de ouders als basis van de indicator, omdat het niet gaat om het indiceren van individuele achterstandsleerlingen. Bovendien is dit kenmerk in het voortgezet onderwijs niet bekend en zou invoering van dit kenmerk tot grote administratieve lasten leiden, hetgeen niet past bij het uitgangspunt dat de bureaucratische lasten minimaal zijn. We stellen voor gebruik te maken van omgevingskenmerken, omdat ook op andere terreinen middelen op basis van deze kenmerken verdeeld worden. Het beste voorbeeld is de risicotoeslag voor huisartsen in achterstandsgebieden. Omdat duidelijk was dat deze huisartsen vergeleken met huisartsen in andere gebieden in een zeer nadelige positie verkeren, is reeds midden jaren negentig een compensatieregeling voor hen opgesteld door Zorgverzekeraars Nederland in samenwerking met de Landelijke Huisartsenvereniging (LHV). Op basis van onderzoek dat is uitgevoerd door het NIVEL en TNO Preventie en Gezondheid is voor de verdeling van deze risicotoeslag een indicator ontwikkeld. Bij deze indicator wordt gebruik gemaakt van kenmerken van postcodegebieden, te weten het gemiddeld inkomen, het percentage uitkeringsontvangers, het percentage allochtonen en de mate van stedelijkheid. Naarmate de indicator voor een bepaald gebied op een grotere achterstand wijst, kunnen de huisartsen in dat gebied aanspraak maken op een risicotoeslag. De indicator is gevalideerd (Verheij e.a. 1998) en sindsdien ook nog geëvalueerd (Devillé e.a. 2003).

Ook de overheid maakt voor de verdeling van middelen regelmatig gebruik van op omgevingskenmerken gebaseerde indicatoren. Doorgaans zijn deze ontleend aan gegevens die afkomstig zijn van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De belangrijkste bron daarvoor vormt het Regionaal Inkomensonderzoek (RIO). Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gebruikt voor de berekening van de uitkeringen uit het Gemeentefonds een groot aantal op dit onderzoek gebaseerde indicatoren, zoals – naast talrijke andere indicatoren – de percentages lage inkomens, uitkeringsontvangers en minderheden. Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft voor de berekening van de verdeling van het macrobudget bijstand (= Inkomensdeel WWB) over de gemeenten een maatstaf ontwikkeld waarin de sociale en demografische structuur van de gemeente via een aantal indicatoren is verwerkt. Behalve naar het percentage uitkeringsontvangers wordt onder meer ook rekening gehouden met het percentage lage inkomens, het percentage allochtonen en het percentage eenouderhuishoudens. Het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft zijn ‘Tijdelijke regeling specifieke uitkering jeugdgezondheidszorg’ (Staatscourant 2002 nr. 204) gebaseerd op vijf parameters. Twee daarvan – het percentage lage inkomens en het percentage minderheden in de gemeente – komen overeen met de indicatoren van de andere genoemde regelingen.

Tenslotte heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau in een recent advies aan de Inspectie voor de Gezondheidszorg, de Inspectie Jeugdzorg, de Inspectie Openbare Orde en Veiligheid en de Inspectie van het Onderwijs om te komen tot een stelsel van sociale indicatoren Integraal toezicht jeugdzaken een voorkeur uitgesproken voor een stelsel van sociaalstructurele wijkenmerken. ‘In dit stelsel wordt een zeer beperkt aantal wijkenmerken geselecteerd waarvan bekend is dat zij samenhangen met het vóórkomen van risicofactoren voor en problematische situaties bij jeugdigen’. Gedacht wordt aan het percentage huishoudens met een langdurig laag inkomen, het percentage werklozen, het percentage bijstandontvangers, het percentage eenoudergezinnen, het percentage niet-westerse allochtonen en het percentage inwoners die korter dan vijf jaar in de wijk wonen (Gilsing en Keuzenkamp, 2004).

1.5 De gekozen aanpak

Bij de nu te ontwikkelen indicator is voor een vergelijkbare aanpak gekozen. Daarbij is gebruik gemaakt van de Armoedemonitor van CBS en SCP, die eveneens gebaseerd is op het Regionaal Inkomensonderzoek (RIO). Om de regionale spreiding van armoede te meten, hebben CBS en SCP drie kenmerken genomen die ook deel uitmaken van bovengenoemde verdeelmaatstaven bij andere Ministeries: het percentage lage inkomens, het percentage uitkeringsontvangers en het percentage niet-westerse allochtonen. In de Armoedemonitor zijn deze gegevens niet berekend op het niveau

van gemeenten, maar op het niveau van (viercijferige) postcodegebieden, waardoor er een veel genuanceerder beeld van de verdeling van probleemcumulatie mogelijk wordt. Dat postcodegebieden volgens bovengenoemd ITS-onderzoek geen goed alternatief bieden voor het vaststellen van daadwerkelijke leerachterstanden van individuele leerlingen, betekent nog niet dat omgevingskenmerken onbruikbaar zouden zijn als voorspeller van probleemcumulatie op schoolniveau en als basis voor het verdelen van extra middelen.

Gebruik van de kenmerken van postcodegebieden is mogelijk omdat bij de leerlingentelling op basis van het onderwijsnummer de vier cijfers uit de postcodes van het woonadres van de leerlingen bekend zijn. Daardoor kan voor alle scholen, maar ook voor vestigingen van scholen en daarbinnen nog de aanwezige onderwijstypen – met inachtneming van de privacybescherming – berekend worden welk deel van de leerlingen in postcodegebieden woont die op basis van de Armoedemonitor als probleemcumulatiegebieden beschouwd kunnen worden.

Zoals gezegd, wordt bij het ontwikkelen van de gevraagde indicator uitgegaan van de hypothese dat probleemcumulatie zich vooral voordoet op een beperkt aantal scholen uit bepaalde sociaal-economisch achtergestelde wijken in met name (middel)grote steden. Binnen deze scholen wordt verwacht dat de problemen het grootst zijn in de basisberoepsgerichte leerweg (bbl) in het vmbo.

Voorafgaande aan de ontwikkeling van de indicator wordt deze hypothese getoetst met behulp van gegevens van het PRIMA-cohortonderzoek. Het gaat daarbij om leerlingen die in het schooljaar 2000-2001 in groep 8 van de basisschool zaten en die – althans een deel van hen – ook in het voortgezet onderwijs worden gevolgd. Bij de gegevens die in groep 8 verzameld zijn, zijn ook een aantal risicofactoren. Op basis van deze risicofactoren worden allereerst risicoleerlingen geïdentificeerd. Vervolgens wordt nagegaan welk advies voor vervolgonderwijs deze risicoleerlingen van de basisschool hebben gekregen en in welk onderwijstype zij daadwerkelijk lessen volgen. Daarmee kan worden getoetst of risicoleerlingen inderdaad – zoals de hypothese luidt – terecht komen in de lagere leerwegen van het vmbo.

Daarna wordt nagegaan of de risicoleerlingen vooral te vinden zijn in de grote en middelgrote steden. Dat onderdeel van de hypothese kan alleen indirect worden getoetst omdat van de leerlingen in het PRIMA-cohortonderzoek alleen de postcode van de basisschool bekend is. Na de basisschool waaieren deze leerlingen bovendien uit over een groot aantal scholen voor voortgezet onderwijs, waarbij ook veel leerlingen van plattelandscholen naar scholen in stedelijk gebied gaan.

Omdat de postcodes van de leerlingen in het PRIMA-cohortonderzoek niet bekend zijn, kan ook alleen op een indirecte wijze antwoord gegeven worden op de vraag of risicoleerlingen vooral te vinden zijn in achterstandswijken. Van de PRIMA-leerlingen zijn wel het opleidingsniveau en de etnische herkomst van de ouders bekend. Omdat er – zoals ook uit de Armoedemonitor naar voren komt – een sterk ver-

band is tussen het wonen in achterstandswijken, etniciteit en het hebben van een laag inkomen, mag worden verondersteld dat - wanneer blijkt dat risicoleerlingen vaak allochtone ouders hebben of ouders met een laag opleidingsniveau, er een grote kans is dat zij ook in achterstandswijken wonen.

Omdat delen van de hypothese alleen indirect door gegevens van het PRIMA-cohort getoetst kunnen worden, voeren we ook een aanvullende literatuurstudie uit. Daarbij wordt met name nagegaan wat de literatuur zegt over de relatie tussen risicoleerlingen en de kenmerken van de buurt waaruit zij afkomstig zijn. Daarnaast wordt in de literatuurstudie aandacht besteed aan risicofactoren in het voortgezet onderwijs. De identificatie van risicoleerlingen vindt bij onze analyse immers plaats op basis van kenmerken van deze leerlingen die zijn vastgesteld toen zij nog op een basisschool zaten. Van de problematiek die zich in het voortgezet onderwijs kan gaan voordoen (voortijdig schoolverlaten, drugsgebruik, geweld, contacten met justitie, etc.) is in het basisonderwijs meestal nog geen sprake. De literatuurstudie zal daarom ook meer zicht moeten geven op de relatie tussen risicoleerlingen in het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs.

1.6 Opbouw van dit rapport

Van de toetsing van de hypothese op basis van de PRIMA-gegevens wordt verslag gedaan in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 wordt – uitgaande van de Armoedemonitor – onderzocht welke onderwijstypen de meeste leerlingen uit probleemcumulatiegebieden tellen. De onderwijstypen worden daarbij ingedeeld op basis van de urbanisatiegraad van de gemeente alsmede de categorieën uit het grotestedenbeleid. Zowel hoofdstuk 2 als hoofdstuk 3 wordt afgesloten met een samenvatting en conclusies, gevolgd door de resultaten van aanvullend literatuuronderzoek. In hoofdstuk 4 wordt met behulp van de Armoedemonitor een voorstel ontwikkeld voor een indicator voor de toedeling van de extra middelen van het Leerplusarrangement. In dit hoofdstuk wordt ook aandacht besteed aan de randvoorwaarden bij het gebruik van de indicator.

2 Toetsing van de hypothese op basis van PRIMA

2.1 Inleiding

Zoals gezegd wordt bij het ontwikkelen van de gevraagde indicator uitgegaan van de hypothese dat probleemcumulatie zich vooral voordoet op een beperkt aantal scholen uit bepaalde sociaal-economisch achtergestelde wijken in met name (middel)grote steden. Binnen deze scholen wordt verwacht dat de problemen het grootst zijn in de basisberoepsgerichte leerweg (bbl) in het vmbo.

In dit hoofdstuk wordt deze hypothese – voor zover dat mogelijk is – getoetst met behulp van PRIMA-gegevens. In paragraaf 2.2 wordt ingegaan op de steekproeven binnen het PRIMA-cohortonderzoek en de leerlingkenmerken die voor deze analyses zijn gebruikt. De analyses zelf staan in paragraaf 2.3. De uitkomsten van de PRIMA-analyses worden in paragraaf 2.4 samengevat. Daar worden ook conclusies getrokken ten aanzien van de hypothese. In paragraaf 2.5 wordt vervolgens verslag gedaan van een aanvullend literatuuronderzoek.

2.2 Steekproeven en leerlingkenmerken

2.2.1 Steekproeven

Voor dit onderdeel van het onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens die zijn verzameld in het kader van het PRIMA-cohortonderzoek. PRIMA, dat door ITS en SCO-Kohnstamm Instituut gezamenlijk wordt uitgevoerd, is door het Ministerie van OCW opgezet om een beeld te krijgen van (de ontwikkelingen in) het primair onderwijs in Nederland. De eerste PRIMA-meting is in schooljaar 1994/1995 uitgevoerd; de vijfde en meest recente in schooljaar 2002/2003. Het onderzoek wordt steeds uitgevoerd bij ruim 60.000 leerlingen op 600 basisscholen. 420 van die 600 scholen vormen samen een landelijk representatieve steekproef. Op basis van de resultaten van die scholen kunnen algemene uitspraken worden gedaan over het Nederlandse onderwijs. De overige 180 scholen zijn scholen met overwegend achterstandsl leerlingen. Deze scholen geven een beeld van het onderwijs aan en de prestaties van autochtone en allochtone doelgroepen van het achterstandenbeleid.

De gegevens die in PRIMA worden verzameld, hebben betrekking op leerlingen (cognitieve en niet-cognitieve vaardigheden en achtergrondkenmerken), ouders (ge-

zinskenmerken) en de scholen (schoolkenmerken en onderwijsaanbod). De kern van het onderzoek bestaat uit de afname van taal-, reken- en leestoetsen. Om de twee jaar worden deze toetsen afgenomen bij leerlingen in de groepen 2, 4, 6 en 8. De leerlingen worden door de leerjaren heen gevolgd: een groot deel van de leerlingen die in groep 2 zijn getoetst, worden twee jaar later in groep 4, vier jaar later in groep 6 en zes jaar later in groep 8 opnieuw getoetst. Bij iedere nieuwe meting wordt een nieuw groep 2-cohort aan het onderzoek toegevoegd en stroomt een oud cohort door naar het voortgezet onderwijs (zie verder Driessen, Van Langen & Vierke, 2002, 2004).

Ongeveer de helft van de leerlingen die in groep 8 aan het PRIMA hebben deelgenomen, wordt in het voortgezet onderwijs verder gevolgd. Het gaat daarbij om ruim 7.500 leerlingen. Over deze leerlingen is, naast de gegevens die al in het basisonderwijs zijn verzameld, informatie bekend over hun schoolloopbaan in het voortgezet onderwijs. Jaarlijks wordt bij de vo-scholen opgevraagd op welk schooltype de leerlingen zitten, in welk leerjaar, wat hun rapportcijfers zijn en welke leerweg/sector ze hebben gekozen. Aan het eind van het voortgezet onderwijs worden de examenresultaten opgevraagd. Ook wordt gevraagd welke leerlingen de school voortijdig hebben verlaten (zie verder Claassen & Mulder, 2003).

Voor het onderhavige onderzoek vormen de leerlingen die in schooljaar 2000/01 in groep 8 het vertrekpunt; deze groep is het jaar daarop naar het voortgezet onderwijs overgestapt en vormt dus de instromende leerlingpopulatie van het voortgezet onderwijs. Over deze leerlingen zijn de volgende voor het onderzoek relevante gegevens bekend:

- De basisschool heeft een ‘groepsformulier’ ingevuld, met daarin informatie over elk van de leerlingen en hun gezinsachtergronden.
- Bij alle leerlingen zijn in het basisonderwijs toetsen afgenomen voor de vakgebieden taal, rekenen en begrijpend lezen.
- De groepsleerkrachten hebben per leerling een ‘leerlingprofiel’ ingevuld met informatie over sociaal-affectieve kenmerken, onderwijsbijzonderheden en taalaspecten; het betreft steeds inschattingen van de leerkrachten.
- Voor elke leerling is aan het eind van groep 8 een ‘uitstroomformulier’ ingevuld, met onder meer het advies voor voortgezet onderwijs en de scores op de Cito-Eindtoets.
- Behalve informatie over de leerlingen zijn er ook een aantal kenmerken van de basisscholen bekend, zoals de gemeentegrootte waar ze gevestigd zijn.
- Het schooltype waarin zich de leerlingen in het tweede jaar van het voortgezet onderwijs bevinden.

Voor de hierna volgende analyses is de totale PRIMA-steekproef genomen. Omdat deze steekproef een oververtegenwoordiging kent van basisscholen met veel achter-

standsl eerlingen is het mogelijk een betrouwbaar beeld te krijgen van de samenhang tussen de verschillende kenmerken die met achterstand te maken hebben. Deze steekproef telt 596 basisscholen met in groep 8 in totaal 13.799 leerlingen. De steekproef van leerlingen in het tweede jaar in het voortgezet onderwijs telt 7.557 leerlingen.

2.2.2 Leerlingkenmerken

Uit de verschillende databestanden zijn relevante kenmerken geselecteerd en in één bestand samengebracht. Voor een deel gaat het om de oorspronkelijke kenmerken, voor een deel om bewerkte kenmerken. Dit laatste betekent dat sommige kenmerken zijn samengevoegd tot één nieuw kenmerk (bv. opleiding vader en opleiding moeder tot opleiding ouders) en dat binnen andere kenmerken bepaalde categorieën zijn samengevoegd (bv. de antwoorden ‘beslist onwaar’ en ‘onwaar’ tot ‘nee’, en ‘waar’ en ‘beslist waar’ tot ‘ja’). De kenmerken die op risico’s duiden zijn tot tweedelingen teruggebracht, waarbij de code 1 aangeeft dat er sprake is van een risico en de code 0 dat daar geen sprake van is. De uiteindelijk geselecteerde kenmerken zijn opgenomen in bijlage 1 achterin het rapport.

2.3 Analyses

2.3.1 Identificatie van risicoleerlingen

In een eerste analyse is geprobeerd tot een identificatie te komen van risicoleerlingen op basis van de gegevens die beschikbaar zijn in PRIMA (zie hierboven). Bij de selectie van indicatoren is onder meer aangesloten bij Caldas & Bankston (1999), Driesen & Dekkers (1997) en Van der Veen (2003). Het betreft in totaal tien kenmerken. In tabel 2.1 staan de verdelingen in de vorm van het percentage leerlingen dat op elk van de indicatoren scoort.

Tabel 2.1 laat onder andere zien dat 4,6% van de leerlingen in groep 8 een leeftijdsachterstand heeft, dat wil zeggen 13 jaar en ouder is, en dat volgens de groepsleerkracht 2,5% van de leerlingen een potentiële voortijdig schoolverlater is. In het algemeen liggen de aantallen leerlingen bij elk van de indicatoren rond de 3 à 4 %. Twee uitzonderingen daarop vormen de indicatoren voor taal- en leesachterstand, maar dat ligt voor de hand omdat er bij de constructie van dat kenmerk naar gestreefd is de 10% laagst presterende leerlingen te identificeren.

Tabel 2.1 – Indicatoren ten behoeve van de identificatie van risicoleerlingen (in %)

indicator	%
leeftijdsachterstand	4,6
taalachterstand	9,7
leesachterstand	10,5
nieuwkomer	2,7
niet aanspreekbaar	1,7
etnische breuk	5,1
geen ondersteuning thuis	4,5
remediërende hulp	4,1
discipline nodig	3,8
potentieel drop-out	2,5

Vervolgens is factoranalyse uitgevoerd om op basis van de tien indicatoren tot één of een beperkt aantal nieuwe kenmerken te komen. Deze analyse liet zien dat één samengesteld kenmerk de beste oplossing is. De indicatoren die het zwaarste meewegen zijn onderwijsondersteunend thuisklimaat, etnische breuk, aanspreekbaarheid en taalprestaties. De betrouwbaarheid van dit kenmerk is met een KR-20 coëfficiënt van .55 aan de lage kant. Bedacht moet echter worden dat die betrouwbaarheid gedrukt wordt doordat hier allemaal dichotome (0/1 ofwel nee/ja) indicatoren aan ten grondslag liggen. Bovendien wordt het gebruik van de scores beperkt tot een vergelijking van gemiddelden van grote groepen en dat daarbij zeer grote aantallen leerlingen betrokken zijn (Brand-Koolen, 1972; De Graauw & Hutjes, 1979). Het nieuwe kenmerk ‘risicoleerling’ is bepaald door het aantal keren te sommeren dat een leerling op de tien indicatoren 1 (‘ja’) scoort (vgl. Orobio de Castro, Veerman, Bons & De Beer, 2002).¹

In principe kan een leerling van 0 tot 10 scoren, maar de feitelijke range ligt tussen de 0 en 7, met een gemiddelde van 0,48 en standaarddeviatie van 0,95. De verdeling staat in tabel 2.2.

¹ Deze methode van het ongewogen sommeren van de scores op de indicatoren is een veelvuldig toegepaste werkwijze. Een voordeel daarvan is dat de somscores van het nieuwe kenmerk verwijzen naar concrete aantallen indicatoren, waardoor de presentatie duidelijker is. Een nadeel zou kunnen zijn dat onvoldoende recht wordt gedaan aan het feit dat de onderscheiden indicatoren verschillende gewichten hebben bij de totstandkoming van het kenmerk. Om daar rekening mee te houden kan ook gewerkt worden met een gewogen somscore, wat wil zeggen dat elke indicator het gewicht krijgt wat die heeft bij de totstandkoming van het kenmerk. Om voor eventuele verschillen te controleren is hier ook de methode van het gewogen sommeren toegepast en zijn de hierna volgende analyses opnieuw uitgevoerd. Het bleek echter dat de resultaten van beide methoden niet verschilden.

Tabel 2.2 – Scores op de indicator voor risicoleerling (in %)

score	%
0	72,0
1	16,2
2	7,0
3	2,8
4	1,2
5	0,5
6	0,2
7	0,1

Uit tabel 2.2 blijkt dat 72% van de leerlingen op geen enkele van de indicatoren voor risicoleerling scoort, en vervolgens 16% op slechts één indicator. In totaal scoort 12% op 2 of meer indicatoren, en minder dan 1% op de helft of meer van de indicatoren.

2.3.2 Risico en prestaties

Nagegaan is wat de relatie is tussen de score op de risico-index en de prestaties op de drie toetsen, te weten taal, rekenen en begrijpend lezen. Daarvoor zijn de correlaties berekend. Deze bleken sterk te zijn: voor taal $-0,50$, voor rekenen $-0,40$ en voor begrijpend lezen $-0,50$. Met andere woorden: naarmate de score op de risico-index stijgt, dalen de prestaties in sterke mate, en omgekeerd.²

2.3.3 Risico en advies

In tabel 2.3 komt de relatie tussen risicoleerling en advies voortgezet onderwijs aan de orde. Omdat de causaliteitsrichting hier niet eenduidig is, wordt die relatie vanuit twee perspectieven benaderd.³ Namelijk: welke adviezen krijgen leerlingen met een bepaald risico op een problematische onderwijsloopbaan (ofwel de adviescores per risicoscore), en: welke score op het kenmerk risicoleerling krijgen leerlingen met een bepaald advies (ofwel de risicoscores per advies)? In tabel 2.3 staan allereerst de adviezen per risicoscore. Wat deze adviezen betreft is hier de vijfdeling gebruikt: (1)

2 Overigens wordt die samenhang deels bepaald doordat twee van de risico-indicatoren ook betrekking hebben op de taal-, respectievelijk leesprestaties, namelijk de 10% laagst scorende leerlingen. Wanneer daarvoor wordt gecorrigeerd, dan zijn de (partiële) correlaties nog $-0,26$, respectievelijk $-0,24$.

3 Het is immers de vraag wat oorzaak en wat gevolg is. Wellicht kan daarom beter van ‘samenhang’ worden gesproken, dat wil zeggen zonder daarbij een bepaalde richting te veronderstellen..

vmbo-pro – vmbo-lwo/bbl, (2) vmbo-bbl – vmbo-kbl, (3) vmbo-kbl/gl – vmbo-tl, (4) vmbo-tl/havo – havo, (5) havo/vwo – vwo.

Tabel 2.3 – Advies per risicoscore (gemiddelden o.b.v. vijfdeling)

risico	advies
0	3,6
1	2,5
2	2,1
3	1,8
4	1,8
5	1,5
6	1,3
7	1,0

Tabel 2.3 maakt duidelijk dat er een sterke samenhang bestaat tussen advies en risico: $r = -0,47$ en $\eta^2 = 0,50$.⁴ Leerlingen met een score 0 op risico krijgen gemiddeld een advies dat tussen vmbo-kbl/gl – vmbo-tl en vmbo-tl/havo – havo inzit. Leerlingen met een risicoscore van 3 en hoger krijgen gemiddeld een advies tussen vmbo-pro – vmbo-lwo/bbl en vmbo-bbl – vmbo-kbl.

In tabel 2.4 staan de risicoscores per advies. Wat adviezen betreft is hier de zowel de uitgebreide indeling alsook de vijfdeling gebruikt.

⁴ De samenhangscoëfficiënt r (ofwel de Pearson-correlatie) drukt de lineaire samenhang uit; de coëfficiënt η^2 geeft de totale samenhang weer, dat wil zeggen de lineaire plus de niet-lineaire. De hier gepresenteerde coëfficiënten maken duidelijk dat er weinig verschil is tussen beide maten en dat de samenhang daarmee bijna geheel lineair (ofwel rechtlijnig) is.

Tabel 2.4 – Risicoscore per advies (gemiddelden)

advies	risico	advies	risico
vmbo-pro	2,5	vmbo-pro – vmbo-lwoo	1,8
vmbo-pro/lwoo	2,3		
vmbo-lwoo	1,7		
vmbo-lwoo/bbl	1,4		
vmbo-bbl	1,1	vmbo-bbl – vmbo-kbl	0,9
vmbo-bbl/kbl	0,8		
vmbo-kbl	0,6		
vmbo-kbl/gl	0,6	vmbo-kbl/gl – vmbo-tl	0,3
vmbo-gl	0,5		
vmbo-gl/tl	0,3		
vmbo-tl	0,3		
vmbo-tl/havo	0,2	vmbo-tl/havo – havo	0,1
havo	0,1		
havo/vwo	0,1	havo/vwo – vwo	0,1
vwo	0,0		

Zoals uit tabel 2.4 naar voren komt, is de samenhang tussen risico en advies ook hier sterk. Voor de uitgebreide indeling van advies bedraagt die $r = -0,51$ en $\eta^2 = 0,54$, en voor de vijfdeling $r = -0,47$ en $\eta^2 = 0,52$. Leerlingen in de onderste regionen van het vmbo hebben een zeer hoge risicoscore, terwijl leerlingen in het vmbo-tl, havo en vwo nauwelijks op risico scoren. Dit kan nog op een andere manier inzichtelijk worden gemaakt. Namelijk door na te gaan hoeveel% van de risicoleerlingen zich in een bepaalde adviescategorie bevindt. Wat dit laatste betreft zijn twee varianten aangehouden, op de eerste plaats door het percentage leerlingen te berekenen dat op 1 of meer indicatoren van risico scoort (versus op 0), en op de tweede plaats het percentage leerlingen dat op 2 of meer indicatoren scoort (versus op 0 of 1). In tabel 2.5 staan de betreffende relaties weergegeven.

Tabel 2.5 – Percentage leerlingen met risicoscore 1 of meer, respectievelijk 2 of meer per advies

	risicoscore		risicoscore		totaal
	0	≥1	0-1	≥2	
<i>advies</i>					
vmbo-pro – vmbo-lwoo	2,1	22,7	4,3	34,2	7,7
vmbo-lwoo/bbl – vmbo-bbl	4,9	21,4	7,2	26,2	9,4
vmbo-bbl/kbl	1,8	4,7	2,3	4,6	2,6
vmbo-kbl	7,9	14,1	9,1	13,2	9,6
vmbo-kbl/gl – vmbo-tl	30,2	25,3	30,5	16,7	28,9
vmbo-tl/havo – havo	28,4	8,6	25,5	4,0	23,0
havo/vwo – vwo	24,6	3,1	21,0	1,2	18,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ter verduidelijking van de gegevens in tabel 2.5 het volgende. Het getal 2,1 wil zeggen dat 2,1% van de leerlingen die op geen enkele indicator van risico scoren het advies vmbo-pro – vmbo-lwoo heeft gekregen (score 0), terwijl 22,7% van de leerlingen die op ten minste één indicator voor risico scoren (score ≥1) dat advies heeft gekregen. Als de wat strengere grens wordt aangehouden (0 of 1 indicator versus ten minste 2 indicatoren) dan valt 4,3% in de eerste categorie en 34,2 binnen de tweede. Het totaal aandeel leerlingen met een vmbo-pro – vmbo-lwoo-advies bedraagt 7,7%. Uit deze percentages blijkt dat binnen de categorie vmbo-pro – vmbo-lwoo risicoleerlingen sterk oververtegenwoordigd zijn ten opzichte van het totaal. Dat geldt eveneens voor de categorie leerlingen met advies vmbo-lwoo/bbl – vmbo-bbl: ook daar zijn de leerlingen met een risicoscore (21,4, resp. 26,2%) sterk oververtegenwoordigd ten opzichte van het totaal (9,4%). Ook in de categorieën vmbo-bbl/kbl en vmbo-kbl is nog van een aanzienlijke oververtegenwoordiging sprake. In de categorieën vmbo-tl/havo – havo en havo/vwo – vwo daarentegen zijn de risicoleerlingen sterk ondervertegenwoordigd.

2.3.4 Risico en positie in het tweede jaar voortgezet onderwijs

Van ongeveer de helft van de leerlingen uit groep 8 basisonderwijs is ook bekend in welke onderwijstype zij zitten in het tweede jaar van het voortgezet onderwijs. Eerst is nagegaan of de vo-groep een goede afspiegeling vormt van de bao-groep. Dat is gebeurd door de scores op enkele centrale kenmerken te vergelijken, meer concreet de risicoscores, het ouderlijk opleidingsniveau en hun etniciteit. De verdelingen bleken nagenoeg identiek. Vervolgens zijn de analyses die hierboven zijn gepresenteerd met betrekking tot het advies herhaald met de uiteindelijk vo-positie. Van te voren

kon al verwacht worden dat er hooguit geringe verschillen mogelijk waren: de samenhang in de vorm van de correlatiecoëfficiënt r tussen advies en vo-type bedroeg namelijk .85. Inderdaad bleek het gemiddelde type voortgezet onderwijs per risicoscore identiek te zijn aan die in tabel 2.3 al voor advies zijn gepresenteerd. En ook de verdelingen van risicoscore naar vo-type bleek slechts in geringe mate af te wijken van die uit tabel 2.5. Opvallend is dat er uiteindelijk meer leerlingen in het hoogste type havo/vwo – vwo zijn terecht gekomen, wat ten koste is gegaan van het type vmbo-tl/havo – havo. Voor de volledigheid worden de betreffende percentages in tabel 2.6 gepresenteerd.

Tabel 2.6 – Percentage leerlingen met risicoscore 1 of meer, respectievelijk 2 of meer per vo-type

	risicoscore		risicoscore		totaal
	0	≥ 1	0-1	≥ 2	
<i>vo-type</i>					
vmbo-pro – vmbo-lwoo	2,1	18,7	3,8	28,1	6,3
vmbo-lwoo/bbl – vmbo-bbl	3,8	21,0	6,4	23,0	8,2
vmbo-bbl/kbl	7,4	14,4	8,3	17,0	9,2
mbo-kbl	5,8	10,7	6,7	9,7	7,0
vmbo-kbl/gl – vmbo-tl	25,9	19,3	25,5	13,4	24,2
vmbo-tl/havo – havo	21,8	9,1	20,1	5,5	18,6
havo/vwo – vwo	33,2	6,8	29,2	3,3	26,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2.3.5 Risico en stedelijkheid

Er kan op drie manieren worden nagegaan wat de relatie is tussen ‘risico’ en de plaats van vestiging van de basisschool. In tabel 2.7 staan allereerst de risicoscores naar mate van stedelijkheid zoals die door het CBS wordt gehanteerd.

Tabel 2.7 – Mate van risico naar stedelijkheid (gemiddelden)

stedelijkheid	risico
zeer sterk	0,7
sterk	0,6
matig	0,5
weinig	0,3
niet	0,3

De samenhang tussen ‘risico’ en stedelijkheid is matig ($r = -0,14$; $\eta^2 = 0,14$). Toch zijn de verschillen tussen de extreme categorieën groot. Zo is in zeer sterk stedelijke gebieden de kans op ‘risico’ dubbel zo groot als in niet-stedelijke gebieden.

In tabel 2.8 wordt de samenhang tussen ‘risico’ en gemeentecategorieën uit het grote-stedenbeleid weergegeven. Ten tijde van de dataverzameling van PRIMA vielen naast de vier grote steden nog maar 21 middelgrote steden onder dit beleid, zodat gesproken wordt over de G21 in plaats van de huidige G26.

Tabel 2.8 – Mate van risico naar gemeentecategorie (gemiddelden)

gemeentecategorie	risico
G4	0,7
G21	0,6
platteland	0,3
overig	0,4

De sterkte van de samenhang met gemeentecategorie is in dezelfde orde van grootte als die met stedelijkheid ($r = -0,13$; $\eta^2 = 0,15$). Ook hier blijkt dat de kans op ‘risico’ in de grote en middelgrote steden ongeveer dubbel zo groot is als in plattelandsgemeenten en in overige gemeenten.

In tabel 2.9 staan de risicoscores uitgesplitst naar provincie.

Tabel 2.9 – Mate van risico naar provincie (gemiddelden)

provincie	risico
Friesland	0,4
Groningen	0,3
Drenthe	0,4
Noord-Holland	0,5
Zuid-Holland	0,5
Utrecht	0,4
Zeeland	0,3
Noord-Brabant	0,5
Limburg	0,4
Flevoland	0,4
Overijssel	0,5
Gelderland	0,4

De verschillen tussen de provincies blijken niet bijzonder groot ($\eta^2 = 0,08$). Het hoogst scoren Noord- en Zuid-Holland en Noord-Brabant; Zeeland, Groningen en Gelderland scoren het laagst.

Hierboven is via tabel 2.5 inzicht gegeven in de verdeling van het aandeel leerlingen met een risicoscore van 1 of 2 in relatie tot het advies. Hierna volgt een soortgelijke tabel met betrekking tot stedelijkheid en gemeentecategorie. Uit tabel 2.10 kan allereerst worden afgelezen hoeveel% van de risicoleerlingen zich in een bepaalde categorie van stedelijkheid bevindt.

Tabel 2.10 – Percentage leerlingen met risicoscore 1 of meer, respectievelijk 2 of meer naar stedelijkheid

	risicoscore		risicoscore		totaal
	0	≥ 1	0-1	≥ 2	
<i>stedelijkheid</i>					
zeer sterk	16,8	25,0	18,2	26,5	19,1
sterk	23,8	29,6	24,4	32,7	25,4
matig	20,5	19,7	20,5	19,1	20,3
weinig	22,4	14,8	21,3	12,4	20,3
niet	16,5	10,9	15,7	9,3	14,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Van de leerlingen met een score op ten minste één indicator van ‘risico’ woont 25,0% in zeer sterk stedelijke gebieden, terwijl 26,5% van de leerlingen met een score op ten minste twee indicatoren daar woont. Vergeleken met het totaal van die categorie is dat een sterke oververtegenwoordiging. Ook voor sterk stedelijke gebieden is er sprake van een oververtegenwoordiging. Voor weinig en niet-stedelijke gebieden is er sprake van een ondervertegenwoordiging.

In tabel 2.11 volgen op dezelfde wijze als bij stedelijkheid de verdelingen van risicoleerlingen naar gemeentecategorie.

Tabel 2.11 – Percentage leerlingen met risicoscore 1 of meer, respectievelijk 2 of meer naar gemeentecategorie

	risicoscore		risicoscore		totaal
	0	≥1	0-1	≥2	
<i>gemeentecategorie</i>					
G4	12,1	20,8	13,5	22,2	14,5
G21	17,0	24,3	17,9	27,5	19,1
platteland	15,6	10,4	14,9	8,8	14,2
overig	55,2	44,5	53,6	41,5	52,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabel 2.11 duidt op een sterke oververtegenwoordiging van risicoleerlingen in de G4 en G21 en een ondervertegenwoordiging in de plattelands- en overige gemeenten.

2.3.6 Risico en concentratie binnen basisscholen

Om na te gaan of risicoleerlingen voornamelijk zijn geconcentreerd in bepaalde scholen in stedelijke gebieden (probleemcumulatie) zijn de risicoscores geaggregeerd naar het schoolniveau, dat wil zeggen in de vorm van gemiddelden per school. In tabel 2.12 staat de verdeling naar mate van verstedelijking en gemeentecategorie. De tabel bevat niet alleen de gemiddelden, maar tevens de standaarddeviaties. De standaarddeviaties geven een indruk van de mate waarin de schoolscores binnen een categorie verschillen.

Tabel 2.12 – Mate van risico naar stedelijkheid en gemeentecategorie (gemiddelden en standaarddeviaties; schoolniveau)

	risico			risico	
	gem.	SD		gem.	SD
<i>stedelijkheid</i>			<i>gemeentecategorie</i>		
zeer sterk	0,7	0,5	G4	0,8	0,5
sterk	0,6	0,5	G21	0,7	0,5
matig	0,5	0,4	Platteland	0,3	0,3
weinig	0,3	0,3	overig	0,4	0,4
niet	0,3	0,3			

De gemiddelden in tabel 2.12, waar het dus gaat om schoolgemiddelden, komen overeen met de gemiddelden in tabel 2.8 waar het gaat om de gemiddelden op leer-

lingniveau. Interessant zijn de standaarddeviaties, waaruit volgt dat er in sterk verstedelijkte gebieden en grote gemeenten meer variatie is tussen scholen in de mate waarin er sprake is van risicoleerlingen dan in minder verstedelijkte gebieden en plattelandsgemeenten. Om meer zicht te krijgen op die verschillen is nagegaan hoeveel ‘zware’ gevallen er zijn. Daarvoor zijn de scholen met een gemiddelde risicoscore van 1,00 en hoger samengenomen. Het betreft 11,2% van de totale steekproef. In tabel 2.13 staan de percentages vermeld.

Tabel 2.13 – Aandeel scholen met een hoge risicoscore naar stedelijkheid en gemeentecategorie (in %; schoolniveau)

stedelijkheid	risico >1,00	gemeentecategorie	risico >1,00
zeer sterk	24,5	G4	25,7
sterk	15,1	G21	16,2
matig	9,4	platteland	3,7
weinig	5,3	overig	8,8
niet	4,3		

Tabel 2.13 laat zien dat circa een kwart van de scholen in zeer sterk verstedelijkte gebieden en in de G4 concentratiescholen zijn wat betreft risicoleerlingen; in de andere categorieën is daar aanzienlijk minder sprake van.

2.3.7 Risico en gezinskenmerken

De vraag is in hoeverre de score op de risico-index valt te voorspellen uit enkele gezinskenmerken. Eerst volgt in tabel 2.14 een overzicht van de risicoscores op elk van die kenmerken.

Tabel 2.14 – Risicoscores naar opleiding ouders, etnische herkomst, gezinsstructuur, OAB-gewicht⁵ en sociaal-etnische achtergrond (gemiddelden)

<i>opleiding</i>	<i>risico</i>	<i>etniciteit</i>	<i>risico</i>	<i>gezin</i>	<i>risico</i>
lo	1,2	Nederland	0,3	volledig	0,5
lbo	0,6	gemengd	0,5	onvolledig	0,6
mbo	0,3	Suriname/Antillen	0,7		
hbo/wo	0,2	Turkije	1,3		
		Marokko	1,1		
		overig allochtoon	1,0		
eta	0,33	eta	0,37	eta	0,07

<i>OAB-gewicht</i>	<i>risico</i>	<i>sociaal-etnische achtergrond</i>	<i>risico</i>
0,00	0,2	lbo – Turkije/Marokko	1,2
0,25	0,5	lbo – overig allochtoon	1,0
0,90	1,1	lbo autochtoon	0,5
		mbo	0,3
		hbo/wo	0,2
eta	0,38	eta	0,36

De cijfers in tabel 2.14 laten zien dat ‘risico’ zowel in redelijk sterke mate samenhangt met de opleiding van de ouders als ook hun etnische herkomst. Het zijn met name de kinderen van laagopgeleide ouders uit Turkije en Marokko die hoog scoren op de risico-index. De samenhangen tussen de betreffende gezinskenmerken en ‘risico’ ontlopen elkaar niet zoveel (de eta’s variëren van 0,33 tot 0,38). De samenhang met gezinsstructuur blijkt gering te zijn (eta = 0,07). Hoewel kinderen uit onvolledige gezinnen wat hoger scoren dan kinderen uit volledige gezinnen is het verschil niet groot.

De gegevens in tabel 2.14 kunnen ook anders worden gepresenteerd, namelijk op dezelfde manier als in tabel 2.5. In tabel 2.15 staan de betreffende percentages.

De meest saillante bevindingen zoals ze uit tabel 2.15 kunnen worden afgelezen zijn: wat betreft opleiding een sterke oververtegenwoordiging van ouders met hooguit lager onderwijs en een sterke ondervertegenwoordiging van ouders met hbo/wo; wat betreft etniciteit: een sterke ondervertegenwoordiging van Nederlanders en oververtegenwoordiging van Turken en Marokkanen; wat betreft OAB-gewicht: een sterke

5 Bij deze analyse zijn de OAB-categorieën 0,40 en 0,70 (schipperskinderen en kinderen uit de categorie ‘trekkende bevolking’) uit getalsmatige overwegingen weggelaten; het betrof in totaal 98 leerlingen.

ondervertegenwoordiging van 0,00-leerlingen en dito oververtegenwoordiging van 0,90-leerlingen; wat betreft de sociaal-etnische achtergrond: een sterke oververtegenwoordiging van leerlingen met laagopgeleide Turkse en Marokkaanse ouders en ondervertegenwoordiging van leerlingen van hbo/wo-opgeleide ouders.

Met het overzicht in tabel 2.14 is eigenlijk de vraag naar de voorspelling van de risicoscores door de gezinskenmerken al grotendeels beantwoord. Om wat meer zicht te krijgen op het relatieve gewicht dat opleiding en etniciteit in de schaal leggen bij de voorspelling van de risicoscores zijn aanvullend nog enkele variantie-analyses uitgevoerd.⁶ In totaal wordt 16,1% van de verschillen in risicoscores verklaard door etniciteit en opleiding. Wanneer eerst etniciteit wordt ingevoerd, verklaart dat kenmerk 13,4% van de verschillen in risicoscores; wanneer vervolgens opleiding wordt ingevoerd voegt dat kenmerk daar nog 2,7% aan toe. Wanneer eerst opleiding en daarna etniciteit wordt ingevoerd, verklaren deze kenmerken 11,1, respectievelijk 5,1%. Er is dus een grote mate van overlap in de verklaringskracht van etniciteit en opleiding.

6 Omdat gezinsstructuur nauwelijks van belang bleek, is dat kenmerk verder niet meer in de analyses betrokken.

Tabel 2.15 – Percentage leerlingen met risicoscore 1 of meer, respectievelijk 2 of meer naar opleiding ouders, etnische herkomst, gezinsstructuur, OAB-gewicht en sociaal-etnische achtergrond

	risicoscore		risicoscore		totaal
	0	≥1	0-1	≥2	
<i>opleiding</i>					
lo	8,3	28,6	10,9	37,3	14,0
lbo	27,6	37,0	29,4	36,6	30,3
mbo	37,1	23,9	35,3	19,4	33,4
hbo/wo	26,9	10,6	24,4	6,8	22,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>etniciteit</i>					
Nederland	79,2	46,9	74,9	35,3	70,2
Gemengd	3,7	4,0	3,7	3,9	3,7
Suriname/Antillen	3,8	6,7	4,3	6,8	4,6
Turkije	3,8	14,5	5,1	19,0	6,8
Marokko	4,2	14,0	5,4	18,3	6,9
overig allochtoon	5,4	13,9	6,6	16,7	7,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>gezin</i>					
volledig	87,4	79,7	85,9	80,3	85,3
onvolledig	12,6	20,3	14,1	19,7	14,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>OAB-gewicht</i>					
0,00	62,3	26,4	57,1	16,5	52,3
0,25	21,9	25,3	22,8	23,7	22,9
0,90	15,7	48,3	20,1	59,9	24,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>sociaal-etnische achtergrond</i>					
lbo –Turkije/Marokko	7,0	25,8	9,3	33,8	12,2
lbo – overig allochtoon	5,2	13,3	6,3	16,4	7,5
lbo autochtoon	24,6	27,4	25,5	24,5	25,4
mbo	36,1	22,8	34,3	18,5	32,4
hbo/wo	27,0	10,7	24,5	6,8	22,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2.3.8 Risico en mate van probleemcumulatie

Van de basisscholen is bekend in welke wijken ze liggen. Van die wijken is ook bekend of er sprake is van probleemcumulatie. Dat gegeven is gebaseerd op het aantal personen met een laag inkomen, het aantal uitkeringsgerechtigden en niet-Westerse allochtonen (zie ook hierna). Onder de aanname dat leerlingen vooral scholen in de eigen wijk bezoeken kan vervolgens worden nagegaan of leerlingen met een hoge risicoscore ook relatief vaker in probleemcumulatiewijken wonen.

Van de leerlingen uit de totale PRIMA-steekproef gaat 26,6% naar een school in een probleemcumulatiewijk. Het gemiddelde ouderlijke opleidingsniveau in die wijken is 2,1 tegen 2,9 (ofwel ruim lbo tegen bijna mbo) in niet-cumulatiewijken. De samenhang (eta) tussen opleiding en cumulatiewijk is 0,35, die tussen etniciteit en cumulatiewijk 0,49. Van de Nederlanders woont 13,7% in een cumulatiewijk, terwijl dat van de Surinamers/Antillianen 75,4, van de Turken 67,3 en van de Marokkanen 64,2% is.

In cumulatiegebieden is de gemiddelde risicoscore 0,76, terwijl die daarbuiten minder dan de helft is, namelijk 0,37. In tabel 2.16 wordt weergegeven hoeveel% van de risicoleerlingen naar een basisschool gaat in een probleemwijk.

Tabel 2.16 – Percentage leerlingen met risicoscore 1 of meer, respectievelijk 2 of meer naar probleemcumulatiegebied

	risicoscore		risicoscore		totaal
	0	≥1	0-1	≥2	
<i>probleemwijk</i>					
nee	78,4	60,4	75,8	55,3	73,4
ja	21,6	39,6	24,2	44,7	26,6
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

De verdelingen in tabel 2.16 laten zien dat risicoleerlingen met een score van 1 of hoger sterk oververtegenwoordigd zijn (39,6% tegenover 26,6% totaal) in probleemcumulatiegebieden. Risicoleerlingen met een score van 2 of hoger zijn (uiteraard) nog sterker oververtegenwoordigd (44,7% tegenover 26,6%).

2.4 Samenvatting en conclusies

Bij de analyses is uitgegaan van de hypothese dat probleemcumulatie in het voortgezet onderwijs zich concentreert binnen:

- de lagere leerwegen binnen het vmbo;
- scholen in de grote en middelgrote steden;
- scholen die hun leerlingen vooral betrekken uit sociaal-economisch achtergestelde wijken.

Omdat we niet de beschikking hebben over databronnen waarmee deze hypothese rechtstreeks kan worden onderzocht, is gekozen voor een indirecte benadering. Gebruikmakend van gegevens uit het PRIMA-cohortonderzoek in groep 8 van het basisonderwijs is op basis van een tiental indicatoren een groep risicoleerlingen geïdentificeerd. Het betreft indicatoren als het ontbreken van een onderwijsondersteunend thuisklimaat, een etnisch-culturele breuk tussen de thuis- en schoolsituatie, aanspreekbaarheid in het Nederlands en taal- en leesachterstanden. De analyses laten zien dat deze risicoleerlingen van hun basisschool overwegend een advies krijgen voor de lagere typen voortgezet onderwijs. Van de groep met twee of meer risicofactoren – die 12% van de leerlingen omvat – heeft 78% een advies gekregen voor ten hoogste de kaderberoepsgerichte leerweg in het vmbo. Slechts 5% van deze risicoleerlingen kon zich met een havo-vwo-advies bij het voortgezet onderwijs aanmelden. Zoals te verwachten blijkt de overgrote meerderheid van de op deze wijze geïdentificeerde risicoleerlingen in het tweede jaar van het voortgezet onderwijs zich ook in een van de lagere onderwijstypen te bevinden:⁷ 78% bevindt zich daadwerkelijk ten hoogste in de kaderberoepsgerichte leerweg in het vmbo. Het percentage in havo-vwo-klassen is met bijna 9% iets hoger dan op grond van de adviezen verwacht mocht worden. De conclusie is derhalve dat het merendeel van de risicoleerlingen – voor zover deze geïdentificeerd zijn op in groep 8 van de basisschool vastgestelde kenmerken – in de lagere regionen van het voortgezet onderwijs terecht komt. Dit deel van de hypothese kan derhalve worden bevestigd.

Het tweede deel van de hypothese – probleemcumulatie komt met name voor op scholen in de grote en middelgrote steden – is op basis van de PRIMA-gegevens niet rechtstreeks te onderzoeken. Voor zover het bestand gegevens bevat over de mate van stedelijkheid, hebben deze alleen betrekking op de basisschool van de leerling. Gebruiken we deze gegevens toch dan wordt de hypothese gedeeltelijk bevestigd. Er bestaat een verband tussen de mate van stedelijkheid van de gemeente waarin de

⁷ Omdat in het voortgezet onderwijs slechts de helft van de PRIMA –leerlingen worden gevolgd, is de onderzoeksgroep en dus ook het aantal risicoleerlingen voor deze berekeningen veel kleiner van omvang.

basisschool staat en het risicoleerling zijn. Dit verband is minder sterk dan het verband met het onderwijstype. Ongeveer 60% van de risicoleerlingen zat op een basisschool in zeer sterk of sterk stedelijk gebied (urbanisatiegraad 1 en 2 van de CBS-indeling). Dat betekent dat er ook veel risicoleerlingen voorkomen op scholen in de rest van Nederland. Maar door de grotere uitgestrektheid van deze gebieden mag worden aangenomen dat de concentratie van risicoleerlingen hier veel kleiner is dan in de (zeer) sterk stedelijke gebieden.

Het derde deel van de hypothese – probleemcumulatie komt voornamelijk voor op scholen die hun leerlingen betrekken uit in sociaal-economisch opzicht achtergestelde wijken – is op basis van het PRIMA-cohortonderzoek ook niet rechtstreeks te onderzoeken. In dit onderzoek worden immers geen postcodes van leerlingen geregistreerd, zodat niet kan worden vastgesteld uit welke buurt zij afkomstig zijn. Bovendien waaieren deze leerlingen na de basisschool uit over een groot aantal scholen voor voortgezet onderwijs. Omdat de PRIMA-leerlingen op hun nieuwe school slechts een klein deel van de leerlingenpopulatie uitmaken, kunnen er binnen het voortgezet onderwijs geen uitspraken op schoolniveau worden gedaan.

Toch hebben we – bij wijze van alternatief – de PRIMA-gegevens voor dit deel van de hypothese kunnen gebruiken. Daarbij hebben we gebruik gemaakt van de postcodes van de basisscholen. Ervan uitgaande dat basisscholen hun leerlingen vooral uit de buurt betrekken, hebben we onderzocht of risicoleerlingen vooral te vinden zijn op basisscholen in achterstandswijken. Dat verband blijkt wel degelijk te bestaan. Op de basisscholen die gevestigd zijn in de postcodegebieden die in de Armoedemonitor als een probleemcumulatiegebieden worden geïdentificeerd, komen veel meer risicoleerlingen voor dan in de overige postcodegebieden.

De analyse van de PRIMA-bestanden heeft bovendien zichtbaar gemaakt dat het behoren tot de categorie risicoleerlingen in sterke mate bepaald wordt door het lage opleidingsniveau en de etnische herkomst van de ouders. Omdat deze kenmerken voor leerlingen in het voortgezet onderwijs niet bekend zijn, is er geen directe mogelijkheid om in deze sector risicoleerlingen te traceren. Voor de verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement is dat ook geen probleem, want het gaat hierbij immers niet om het opsporen van individuele achterstand, maar van risicoscholen. De vraag luidt dan of het mogelijk is scholen die met probleemcumulatie te maken hebben, te identificeren met behulp van – een niet op de individuele persoon herleidbaar deel van – de postcodes van de woonadressen van de leerlingen. Hieraan voorafgaand besteden we eerst aandacht aan de in hoofdstuk 1 reeds aangekondigde aanvullende literatuurstudie.

2.5 Aanvullende literatuurstudie

Zoals gezegd hebben we een aanvullende literatuurstudie uitgevoerd omdat er geen directe relatie gelegd kan worden tussen de uitkomsten van het PRIMA-cohortonderzoek – dat gebaseerd is op een dataverzameling in het primair onderwijs – en het gebruik van de Armoedemonitor voor de verdeling van middelen in het voortgezet onderwijs. Het is immers mogelijk dat risicoleerlingen in het voortgezet onderwijs op basis van andere risicofactoren geïdentificeerd zouden moeten worden dan welke in PRIMA-cohortonderzoek worden gemeten. En daarnaast kan er op basis van het PRIMA-cohortonderzoek geen directe relatie gelegd worden met de kenmerken van de buurt waaruit de leerlingen afkomstig zijn, terwijl de Armoedemonitor daar wel op gebaseerd is.

Zoals aangegeven zijn risicoleerlingen in het PRIMA-cohort geïdentificeerd op basis van kenmerken in groep 8 van de basisschool. Daartegen kan het bezwaar gemaakt worden dat van de problematiek die zich mogelijk in het voortgezet onderwijs gaat voordoen (zoals voortijdig schoolverlaten, drugsgebruik, geweld, criminaliteit) in het basisonderwijs nog nauwelijks sprake is. Met name rond de puberteit zouden de risico's sterk kunnen toenemen omdat dan verzet tegen autoriteit, de wens naar meer vrijheid en psycho-sociale problemen een grotere rol kunnen gaan spelen. Daarnaast gaat het ook simpelweg om het feit dat andere zaken op de voorgrond staan en belangrijker worden gevonden dan school (Vgl. Meijers, 1990).

Tegen dit bezwaar kan worden ingebracht dat onderzoek ook heeft laten zien dat problemen op latere leeftijd vaak al te voorspellen zijn op basis van risicofactoren en gedrag op heel jonge leeftijd. Spijbelen en een geringe prestatiemotie op de basisschool blijken goede voorspellers te zijn van drop out in de eerste fase van het voortgezet onderwijs, al is die relatie niet altijd eenduidig, vermoedelijk omdat er meerdere redenen zijn om te spijbelen. Ook crimineel gedrag is vaak al op jonge leeftijd te voorspellen. De meeste jongeren die al op jeugdige leeftijd crimineel gedrag vertonen, stonden al vroeg in hun leven aan risicovolle omstandigheden bloot. Eerder delinquent gedrag is veruit de belangrijkste voorspeller van verder delinquent gedrag en jongeren maken zich de laatste jaren op steeds jongere leeftijd schuldig aan strafbare feiten (Min. Justitie, 2002).

Behalve dat latere risico's al vroeg te voorspellen zijn, kan de relatie tussen risicofactoren in primair en voortgezet onderwijs ook indirect gelegd worden. De verbindende schakel is dan het sociaal milieu. Uit de analyse van de PRIMA-gegevens blijkt dat een laag opleidingsniveau en allochtone herkomst de belangrijkste voorspellers zijn van de risicofactoren in het primair onderwijs. Onderzoek in het voortgezet onderwijs laat vergelijkbare uitkomsten zien. Volgens Nijenhuis, Baarda en Smets (2000) hebben voortijdig schoolverlaters vaak ouders met een laag opleidingsniveau, leven ze

meestal in gezinnen met een laag inkomen, zijn ze vaak van allochtone herkomst en hebben ze regelmatig vertragingen in de voorafgaande schoolloopbaan opgelopen. Ook onderzoek naar leerlingen uit vroegere PRIMA-cohorten⁸ die het onderwijs voortijdig hebben verlaten, laat zien dat het heel vaak om kinderen gaat van ouders met een laag opleidingsniveau. Van de kinderen van ouders met maximaal een opleiding op het niveau van basisonderwijs, was 6% al uitgevallen in de eerste vier jaar van het voortgezet onderwijs, vergeleken met 3% wanneer de ouders een lagere beroepsopleiding hebben en 1% bij een hogere opleiding (Uerz e.a. 1999). Bij onderzoek in het vijfde jaar⁹ – wanneer de vmbo-leerlingen die na het eindexamen stoppen ook worden meegerekend – bedroegen de respectieve percentages 12 (lager onderwijs), 8 (lager beroepsonderwijs) en minder dan 4 (hogere opleidingen). (Wit, de e.a. (1996).

Als risicofactoren voor het plegen van criminaliteit worden doorgaans dezelfde gezinskenmerken gemeld: laag opleidingsniveau van de ouders, gepaard gaande met een laag inkomen en veelvuldige werkloosheid of arbeidsongeschiktheid, allochtone herkomst en onvolledige gezinnen (Orobio de Castro e.a. 2002). Omdat enkele van deze kenmerken (laag inkomen, uitkeringsgerechtigd zijn en allochtone herkomst) de basis vormen van de Armoedemonitor is het heel aannemelijk dat risicofactoren in het onderwijs oververtegenwoordigd zijn bij leerlingen die afkomstig zijn uit de probleemcumulatiegebieden van de Armoedemonitor.

De conclusie luidt derhalve dat er – in aanvulling op de uitkomsten van de analyses van het PRIMA-cohortonderzoek – ook in de literatuur voldoende aangrijpingspunten te vinden zijn om verder onderzoek naar de bruikbaarheid van de Armoedemonitor voor het identificeren van risicoscholen, te rechtvaardigen.

8 Het betreft de PRIMA-cohorten die in 1989 en 1993 naar het voortgezet onderwijs zijn gegaan. Bij latere cohorten heeft geen onderzoek naar voortijdig schoolverlaten meer plaatsgevonden.

9 Dit onderzoek heeft alleen plaatsgevonden bij de leerlingen die in 1989 naar het voortgezet onderwijs zijn gegaan.

3 Bruikbaarheid van de Armoedemonitor

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt onderzocht of de Armoedemonitor gebruikt kan worden als hulpmiddel voor het vinden van een geschikte indicator voor het verdelen van de middelen van het Leerplusarrangement. Wil van een dergelijke bruikbaarheid sprake zijn dan zal moeten blijken dat de scholen of vestigingen van scholen die met de toegepaste indicator voor de extra middelen in aanmerking komen, inderdaad de scholen zijn met de grootste problematiek. Op die vraag kan pas een antwoord worden gegeven nadat in hoofdstuk 4 beschreven is tot welke verdeling van middelen de toegepaste indicator leidt. In dit hoofdstuk gaat het om de beantwoording van een vraag die daaraan nog voorafgaat: leidt het gebruik van de Armoedemonitor ertoe dat de middelen terecht komen bij de onderwijstypen die daar blijkens het resultaat van het vorige hoofdstuk het meest aanspraak op maken: de lagere leerwegen binnen het vmbo in (vooral) de grote en middelgrote steden.

In paragraaf 3.2 zal de Armoedemonitor allereerst kort worden beschreven. Daarbij wordt aangegeven wat het gebruik van de Armoedemonitor oplevert met betrekking tot de selectie van probleemcumulatiegebieden. In paragraaf 3.3 wordt vervolgens beschreven in welke onderwijstypen en gemeentecategorieën de leerlingen uit de probleemcumulatiegebieden oververtegenwoordigd zijn. Daarna wordt in paragraaf 3.4 nagegaan of dit in grote lijnen dezelfde onderwijstypen en gemeentecategorieën zijn waar ook de leerlingen zaten die gebruik maakten van de voormalige cumi-regeling. In paragraaf 3.5 worden de belangrijkste uitkomsten samengevat en in paragraaf 3.6 worden de resultaten van de aanvullende literatuurstudie gepresenteerd. De conclusies staan in paragraaf 3.7.

3.2 Korte beschrijving van de Armoedemonitor

De Armoedemonitor is door het Centraal Bureau van de Statistiek (CBS) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) opgezet om de ontwikkelingen in omvang, oorzaken en gevolgen van armoede in Nederland te kunnen volgen. De belangrijkste gegevensbron wordt gevormd door het op belastinggegevens gebaseerde Inkomenspanelonderzoek (IPO). Bij dit onderzoek zijn ongeveer 80.000 huishoudens betrokken.

Voor het onderhavige onderzoek zijn de gegevens over de ruimtelijke spreiding van armoede het meest van belang. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de indeling in (op 4 cijfers gebaseerde) postcodegebieden. Om de 3813 postcodegebieden te kunnen vergelijken, wordt gewerkt met drie kenmerken die onderling sterk samenhangen¹⁰: het percentage lage inkomens, het percentage uitkeringsontvangers en het percentage niet-westerse allochtonen in de verschillende postcodegebieden. Van een bovenmatige vertegenwoordiging wordt gesproken wanneer het percentage een bepaalde drempelwaarde overschrijdt. De drempelwaarden zijn vastgesteld op 15% (lage inkomens), 13% uitkeringen en 7% (niet-westerse allochtonen). Door combinatie van de drie kenmerken op basis van het al dan niet overschrijden van de drempelwaarden, worden de postcodegebieden onderverdeeld in acht typen. Van cumulatiegebieden wordt gesproken in gebieden waarin elk van de drie drempelwaarden wordt overschreden. Tabel 3.1 geeft een overzicht van de verdeling over deze acht typen van postcodegebieden en het aantal huishoudens in deze gebieden.

Tabel 3.1 – Aantal en percentage postcodegebieden en huishoudens per gebiedstype

	aantal gebieden	%	aantal huishoudens (x 1000)	%
geen overschrijding drempelwaarden	2.413	63	3.437	50
alleen laag inkomen	265	7	121	2
alleen uitkering	198	5	182	3
alleen niet-westers allochtoon	335	9	1.133	17
laag inkomen en uitkering	173	5	219	3
laag inkomen en niet-westers allochtoon	23	1	82	1
uitkering en niet-westers allochtoon	100	3	341	5
cumulatiegebied	306	8	1.305	19
totaal	3.813	100	6.820	100

Bron: CBS (RIO '00)

Op grond van de gehanteerde indelingen kan 8% van de postcodegebieden tot de cumulatiegebieden worden gerekend. In deze gebieden woont bijna 20% van de huishoudens. De cumulatiegebieden blijken relatief vaak voor te komen in West-Nederland en in de steden die bij het grotestedenbeleid betrokken zijn. Van alle 306 postcodegebieden waarin hoge percentages lage inkomens, uitkeringsontvangers én niet-westerse allochtonen samenkomen, liggen er 127 (41%) in de G4 en 119 (39%)

¹⁰ De correlatie tussen het percentage lage inkomens en het percentage niet-westers allochtoon bedraagt 0,44; die tussen het percentage lage inkomens en het percentage uitkeringsontvangers 0,53.

in de G21.¹¹ In de vier grote steden zijn er daarnaast naar verhouding nogal wat gebieden waarin alleen het aandeel niet-westerse allochtonen de drempelwaarde overschrijdt.

Omdat bij de jaarlijkse telling op basis van het onderwijsnummer ook de postcodes van het woonadres van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs worden geregistreerd, is het mogelijk om per school te berekenen welk deel van de leerlingen uit een cumulatiegebied afkomstig is. Die berekening kan – zonder op personen herleidbaar te zijn – worden uitgevoerd voor de school als geheel, maar ook voor de afzonderlijke vestigingen van de school en de onderwijstypen die binnen deze vestigingen voorkomen.

Uiteraard is het niet per se nodig de berekening tot de 306 cumulatiegebieden te beperken. Zo zouden ook leerlingen uit gebieden waarin twee van de drie drempelwaarden worden overschreden in de berekeningen kunnen worden meegenomen. Daarvan is echter afgezien omdat dan heel veel leerlingen uit een probleemcumulatiegebied afkomstig zouden zijn, en de indicator niet tot de identificatie van de scholen met de allergrootste problematiek zou leiden. Een andere optie zou kunnen zijn die typen postcodegebieden te selecteren waarin de drempelwaarde van het percentage niet-westerse allochtonen wordt overschreden. Die optie wordt ondersteund door de analyse van de PRIMA-bestanden waarin een vrij sterke relatie tussen etniciteit en het behoren tot de groep risicoleerlingen is gevonden, maar zou op gespannen voet staan met het huidige regeringsbeleid waarin etniciteit niet meer als enige criterium voor achterstanden wordt beschouwd. Door te kiezen voor de postcodegebieden waarin alle drie de drempelwaarden worden overschreden, worden de gebieden met relatief de grootste problematiek geselecteerd en is de kans het grootst dat het alleen om leerlingen gaat die in relatief ongunstige sociaal-economische omstandigheden wonen.

3.3 Proporties leerlingen uit probleemcumulatiegebieden

In deze paragraaf wordt onderzocht of de leerlingen uit de probleemcumulatiegebieden evenredig verdeeld zijn over de onderwijstypen. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de vier leerwegen in het vmbo (bbl, kbl, gl en tl), havo en vwo. Dat betekent dat alleen leerlingen kunnen worden meegenomen die in de via het onderwijsnummer beschikbaar gestelde onderzoeksgegevens in één van de genoemde cate-

¹¹ Zoals in het vorige hoofdstuk reeds aangegeven zijn dat de G26 geworden omdat er vijf nieuwe gemeenten onder het grotestedenbeleid zijn gaan vallen. Per 1 januari 2005 maakt ook Sittard-Geleen deel uit van het grotestedenbeleid, zodat nu de aanduiding G27 gehanteerd zou moeten worden.

gorieën zijn ondergebracht. Leerlingen die met de aanduiding ‘avo/vbo’ of ‘vmbo’ in het bestand staan (doorgaans de eerste jaren van het voortgezet onderwijs) blijven buiten beschouwing. Binnen de vmbo-leerwegen wordt geen onderscheid gemaakt tussen lwoo-leerlingen en reguliere leerlingen.

Tabel 3.2 heeft derhalve betrekking op alle leerlingen van de onderscheiden onderwijstypen, ongeacht de vestiging of school waarvan zij deel uitmaken. Wel wordt een opsplitsing gemaakt naar de mate van stedelijkheid (van de gemeente waarin de school gevestigd is). De tabel laat zien welk deel van de leerlingen van een bepaald onderwijstype binnen een bepaalde mate van stedelijkheid afkomstig is uit een van de 306 probleemcumulatiegebieden.

Tabel 3.2 – Proportie leerlingen uit cumulatiegebieden, naar onderwijstype en stedelijkheid van de gemeente

	zeer sterk stedelijk	sterk stedelijk	matig stedelijk	weinig stedelijk	niet stedelijk	totaal
basisberoepsgericht	62%	20%	11%	4%	0%	23%
kaderberoepsgericht	49%	12%	9%	3%	0%	15%
gemengd	41%	8%	5%	1%	0%	10%
theoretisch	42%	11%	6%	3%	0%	13%
havo	32%	8%	5%	2%	2%	10%
vwo	24%	6%	4%	2%	0%	9%
totaal	36%	10%	5%	2%	1%	12%

Van alle leerlingen die in het onderwijsnummerbestand in één van de onderscheiden onderwijstypen staan vermeld, is 12% afkomstig uit een probleemcumulatiegebied (cel rechtsonder). Bij de leerlingen binnen de basisberoepsgerichte leerweg ligt het betreffende percentage bijna dubbel zo hoog en ook aanzienlijk hoger dan in de andere onderwijstypen (cel rechtsboven). Kijken we naar alle leerlingen op scholen binnen ‘zeer sterk stedelijke’ gemeenten, dan woont 36% in een probleemcumulatiegebied (cel linksonder). Verreweg het hoogste percentage zien we echter bij de bbl-leerlingen in zeer sterk stedelijke gemeenten: 62% (cel linksboven). Ook binnen de andere leerwegen in het vmbo in de zeer sterk stedelijke gebieden is meer dan 40% van de leerlingen afkomstig uit een probleemcumulatiegebied.

Deze uitkomst vertoont aanzienlijke overeenkomsten met de resultaten van de analyse op basis van de PRIMA-gegevens in het vorige hoofdstuk. Daar zagen we een bevestiging van de hypothese dat risicoleerlingen oververtegenwoordigd zijn in de lagere onderwijstypen en in stedelijke gemeenten. Wanneer het gebruik van de Armoedemonitor tot vergelijkbare uitkomsten leidt als het PRIMA-onderzoek, kan daarin een argument gevonden worden om de indicator voor de verdeling van de middelen van

het Leerplusarrangement op deze monitor te baseren. Toch wijzen de uitkomsten niet helemaal in dezelfde richting. In het PRIMA-onderzoek bleek dat risicoleerlingen weliswaar oververtegenwoordigd zijn in de meer stedelijke gebieden, maar de samenhang is minder sterk dan met het onderwijstype. Bovendien was er slechts sprake van een klein verschil tussen de ‘zeer sterk stedelijke’ en de ‘sterk stedelijke’ gemeenten (tabel 2.7). Het gebruik van de Armoedemonitor laat daarentegen wel een sterke cesuur zien tussen de ‘zeer sterk stedelijke’ en de ‘sterk stedelijke’ gemeenten. In de laatstgenoemde categorie komt maar 10% van alle leerlingen uit een probleemcumulatiegebied en 20% van de bbl-leerlingen. Deze cesuur is veel sterker dan de cesuur tussen de onderwijstypen (rechterkolom van tabel 3.2).

Hoewel op voorhand niet te verwachten is dat de uitkomsten erg zullen verschillen, zullen we ook nagaan wat de Armoedemonitor ‘doet’ wanneer de gemeenten niet worden ingedeeld op basis van de stedelijkheidscategorieën van het CBS, maar op basis van de categorieën binnen het grotestedenbeleid (indeling in G4- en G26-gemeenten). Tabel 3.3 laat het resultaat van deze analyse zien.

Tabel 3.3 – Proportie leerlingen uit cumulatiegebieden, naar onderwijstype en categorieën uit het grotestedenbeleid

	G4	G26	rest	totaal
basisberoepsgericht	74%	30%	8%	23%
kaderberoepsgericht	64%	19%	6%	15%
gemengd	53%	16%	4%	10%
theoretisch	56%	17%	4%	13%
havo	45%	13%	3%	10%
vwo	35%	10%	3%	9%
totaal	49%	15%	4%	12%

Meer nog dan op scholen in alle gemeenten met een zeer sterk stedelijk karakter zijn leerlingen op scholen in de G4 afkomstig uit probleemcumulatiegebieden. Bij ongeveer de helft van de leerlingen is dat het geval, uiteenlopend van 74% van de bbl-leerlingen tot 35% van de vwo-leerlingen. Van de leerlingen op scholen in de G26-steden komt 15% uit een probleemcumulatiegebied, variërend van 30% bij de bbl- tot 10% bij de vwo-leerlingen. Ook deze tabel laat derhalve een aanzienlijke cesuur zien bij de onderverdeling naar kenmerken van de gemeente: in de G26-gemeenten wonen aanzienlijk minder leerlingen in een probleemcumulatiegebied dan in de G4, (maar wel duidelijk meer dan in de rest van Nederland).

In de rapportage van de Armoedemonitor wordt gemeld dat 41% van de 306 probleemcumulatiegebieden in de G4 ligt en bijna evenveel (39%) in de G21. Blijkbaar

is de leerlingenpopulatie van scholen in de middelgrote gemeenten qua afkomst heterogener samengesteld dan in de G4. Een aannemelijke reden is dat er in de G26 naar verhouding minder probleemcumulatiegebieden voorkomen dan in de G4, waardoor er op de meeste scholen een ‘verdunding’ optreedt van leerlingen die uit probleemcumulatiegebieden afkomstig zijn. Daarnaast is het mogelijk dat op de scholen in de G26-gemeenten een groter deel van de leerlingen afkomstig is uit randgemeenten, wat in feite betekent dat ook hierdoor de probleemcumulatie op deze scholen verder wordt verdund.

3.4 Cumi-leerlingen versus leerlingen uit probleemcumulatiegebieden

Zoals eerder aangegeven beoogt de indicator waarnaar we op zoek zijn in de plaats te komen van de cumi-regeling. Omdat in het onderwijsnummerbestand ook is opgenomen welke leerlingen onder de cumi-regeling vallen, kunnen we nagaan wat de uitkomsten van de analyses in de vorige paragraaf zouden zijn, wanneer in plaats van naar het percentage leerlingen uit probleemcumulatiegebieden gekeken wordt naar het percentage cumi-leerlingen. Van belang daarbij is te vermelden dat in het bestand de Cumi-leerlingen staan geregistreerd op basis van de oude Cumi-regeling, waarbij ook de cumi-leerlingen die langer dan acht jaar in Nederland zijn, nog zijn meegeteld. Sinds 1 augustus 2004 is de regeling in die zin gewijzigd dat deze leerlingen niet meer worden meegeteld.

Tabel 3.4 – Proportie cumi-leerlingen (volgens oude cumi-regeling), naar onderwijstype en stedelijkheid van de gemeente

	zeer sterk stedelijk	sterk stedelijk	matig stedelijk	weinig stedelijk	niet stedelijk	totaal
basisberoepsgericht	39%	16%	12%	6%	3%	18%
kaderberoepsgericht	27%	9%	7%	4%	2%	11%
gemengd	18%	6%	4%	3%	1%	6%
theoretisch	20%	8%	5%	4%	2%	9%
havo	13%	5%	3%	2%	1%	5%
vwo	7%	3%	2%	2%	1%	3%
totaal	17%	6%	4%	3%	2%	7%

Wanneer we deze tabel vergelijken met tabel 3.2. zien we allereerst dat de percentages cumi-leerlingen over de hele linie lager zijn dan de percentages leerlingen uit de probleemcumulatiegebieden uit de Armoedemonitor (voor de hele populatie 7% versus 12%, cel rechts onder). Daarmee rekening houdend blijkt het patroon vrijwel

identiek te zijn. Verreweg het hoogste percentage is ook te vinden in de cel links boven: de bbl-leerlingen in de zeer sterk stedelijke gemeenten. Ook de cesuur tussen het percentage in de zeer sterk en de sterk stedelijke gemeenten vertoont een grote overeenkomst (onderste regel van de tabel). Van een verschil is wel sprake in de rechterkolom. Van alle bbl-leerlingen viel 18% onder de cumi-regeling vergeleken met maar 3% van de vwo-leerlingen. De verhouding is derhalve 6:1, terwijl dat op basis van de berekening met de probleemcumulatiegebieden $23:9 = 2,6:1$ zou worden. Gebruik van de Armoedemonitor zou dus vergeleken met de oude cumi-regeling tot een relatieve bevoordeling van de hogere onderwijstypen kunnen leiden. In tabel 3.5 staat het resultaat van de vergelijkbare analyse op basis van de categorieën van het grotestedenbeleid. Deze tabel kan worden vergeleken met tabel 3.3.

Tabel 3.5 – Proportie cumi-leerlingen (volgens oude cumi-regeling), naar onderwijstype en categorieën uit het grotestedenbeleid

	G4	G26	rest	totaal
basisberoepsgericht	47%	18%	11%	18%
kaderberoepsgericht	37%	10%	6%	11%
gemengd	23%	7%	4%	6%
theoretisch	27%	8%	5%	9%
havo	18%	5%	3%	5%
vwo	10%	3%	2%	3%
totaal	22%	7%	4%	7%

Ook deze tabel laat weer een sterke cesuur zien tussen de G4- en de G26-steden. De verhouding tussen beide percentages bedraagt een factor 3, wat ook het geval was bij de berekening op basis van de Armoedemonitor. Op grond daarvan kunnen we concluderen dat het gebruik van de Armoedemonitor voor het verdelen van de middelen van het Leerplusarrangement – wat de gemeentecategorieën betreft – niet tot grote verschillen zal leiden vergeleken de verdeling binnen de oude cumi-regeling. Voor de verdeling van de middelen over de onderwijstypen zou dat zoals gezegd wel het geval zijn. Met name in de grote steden worden de hogere onderwijstypen die veel leerlingen trekken uit de probleemcumulatiegebieden bevoordeeld. Voor de afzonderlijke scholen c.q. vestigingen kunnen de uitkomsten – hoewel de correlatie tussen het percentage leerlingen uit probleemcumulatiegebieden en het percentage cumi-leerlingen hoog is (0,66) de uitkomsten uiteraard wel sterk verschillen. In hoofdstuk 4 wordt de berekening op basis van de Armoedemonitor toegepast op (vestigingen en afdelingen van) scholen.

3.5 Samenvatting en analyse

In dit hoofdstuk is onderzocht of de Armoedemonitor gebruikt kan worden als hulpmiddel voor het vinden van een geschikte indicator voor het verdelen van de middelen van het Leerplusarrangement. De Armoedemonitor is door het CBS en SCP opgezet om ontwikkelingen in het voorkomen van armoede te kunnen volgen. Wat de ruimtelijke spreiding van armoede betreft, wordt gebruik gemaakt van de indeling in postcodegebieden. Op basis van percentages lage inkomens, uitkeringsontvangers en niet-westerse allochtonen zijn de postcodegebieden verdeeld in 8 categorieën. Van probleemcumulatiegebieden wordt gesproken wanneer op elk van de drie kenmerken een bepaalde drempelwaarde wordt overschreden. Dat is het geval in 306 postcodegebieden wat neer komt op 8% van alle postcodegebieden in Nederland. In deze zogenoemde probleemcumulatiegebieden wonen 19% van alle huishoudens.

Omdat bij de jaarlijkse telling op basis van het onderwijsnummer ook de postcodes van de woonadressen van de leerlingen geregistreerd worden, is het mogelijk om te onderzoeken in welke onderwijstypen en in welke gemeentecategorieën de meeste leerlingen uit een probleemcumulatiegebied afkomstig zijn. Verreweg de hoogste percentages worden gevonden bij de leerlingen van de basisberoepsgerichte leerweg in de G4-gemeenten (74%) en de grotendeels daarmee overlappende stedelijkheidscategorie 1 (62%). Zoals verwacht nemen de percentages verder af naarmate de onderwijstypen hoger en de mate van stedelijkheid lager wordt. Die uitkomst is helemaal in overeenstemming met de vooraf gestelde hypothese dat van probleemcumulatie vooral sprake is in de lagere onderwijstypen in de meer stedelijke gebieden. Bovendien vertoont deze uitkomst een aanzienlijke mate van overeenkomst met de resultaten van de analyse op basis van de PRIMA-gegevens in het vorige hoofdstuk. Ook daar zagen we een bevestiging van de hypothese dat risicoleerlingen oververtegenwoordigd zijn in de lagere onderwijstypen en in de meer stedelijke gemeenten.

Toch wijzen de uitkomsten niet helemaal in dezelfde richting. In het PRIMA-onderzoek bleek dat risicoleerlingen weliswaar oververtegenwoordigd zijn in de meer stedelijke gebieden, maar die samenhang was minder sterk dan die met het onderwijstype. Bovendien was er slechts sprake van een klein verschil tussen de risico's in de 'zeer sterk stedelijke' en de 'sterk stedelijke' gemeenten (tabel 2.7) en de G4- en G21-gemeenten (tabel 2.8). Het gebruik van de Armoedemonitor laat daarentegen wel een sterke cesuur zien tussen de 'zeer sterk stedelijke' en de 'sterk stedelijke' gemeenten, c.q. de G4- en G26-gemeenten: op de scholen in de G26-gemeenten zijn aanzienlijk minder leerlingen afkomstig uit een probleemcumulatiegebied dan in de G4. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat er in de G26 meer sprake is van een verdunning van de problematiek, zowel omdat er naar verhouding minder probleemcumulatiegebieden zijn als door de instroom van leerlingen uit randgemeenten. Wan-

neer dat zo is, wordt de spanning tussen de uitkomsten van beide analyses ook opgeheven.

Er is nog een tweede accentverschil in de uitkomsten. Bij de PRIMA-analyses bleken nauwelijks risicoleerlingen naar havo of vwo te gaan. In de G4-gemeenten (en de gemeenten met stedelijkheidscategorie 1) blijkt ook een groot deel van de havo- en vwo-leerlingen afkomstig uit een probleemcumulatiegebied wat uiteraard een goede zaak is. Wanneer de Armoedemonitor sec gebruikt wordt voor de verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement zou dat echter betekenen dat in de grote steden ook de havo- en vwo-leerlingen ervan zouden profiteren.

Dat wordt ook duidelijk wanneer we de berekening op basis van het percentage leerlingen uit probleemcumulatiegebieden vergelijken met een soortgelijke berekening op basis van de (oude) cumi-regeling. In grote lijnen wijzen de uitkomsten in dezelfde richting behalve wat de verdeling over onderwijstypen betreft. Gebruik van de Armoedemonitor zou vergeleken met de oude cumi-regeling in de grote steden tot een relatieve bevoordeling van de hogere onderwijstypen leiden.

3.6 Aanvullende literatuurstudie

Omdat we hebben vastgesteld dat er zekere spanning zit tussen de uitkomsten van de PRIMA-analyses en de analyses op basis van de Armoedemonitor, hebben we ook hiervoor een beperkte literatuurstudie uitgevoerd. Bij beide onderzoeken wordt weliswaar een verband vastgesteld tussen enerzijds probleemcumulatie en anderzijds onderwijstype en mate van stedelijkheid, maar er is een verschil in accenten. Bij PRIMA is onderwijstype meer bepalend dan de mate van stedelijkheid, bij de Armoedemonitor is het omgekeerde het geval.

Gebruik van de Armoedemonitor sec zou – zoals we op basis van analyse in de vorige paragraaf kunnen concluderen – ertoe leiden dat alle onderwijstypen in de grote steden – zij het in verschillende mate – recht zouden doen gelden op extra middelen, terwijl de PRIMA-gegevens eerder pleiten voor concentratie in de lagere onderwijstypen.

Wat de criminaliteitscijfers betreft is er veel te zeggen voor concentratie van de middelen in de lagere onderwijstypen. Kruissink en Essers (2001) constateren op basis van onderzoek over de periode 1988 tot en met 1998 dat leerlingen van de LTS, LEAO, LHNO en MAVO bij alle delicten veel hogere scores laten zien dan de overigen, met uitzondering van ‘zwartrijden in het openbaar vervoer’. Bij dit onderzoek werd geen verschil gevonden tussen stedelijk en landelijk gebied, opnieuw met uitzondering van het zwartrijden wat uiteraard voor de hand ligt.

Wat voortijdig schoolverlaten betreft wordt in de Schoolverlatersmonitor RUBS 2001 (Hartkamp en Van Alphen, 2002) voor Rotterdam geconstateerd dat het percentage ongediplomeerde uitstromers in de lagere onderwijstypen binnen het voortgezet onderwijs veel hoger is dan in de hogere onderwijstypen.

Het schoolloopbaanonderzoek in het voortgezet onderwijs (VOCL'99) kent vooralsnog geen rapportages over risicoleerlingen binnen de verschillende onderwijstypen¹². Daarentegen zijn er wel gegevens gepubliceerd over verschillen in klasklimaat (Kuyper en Van de Werf (2003). Klasklimaat is daarbij geoperationaliseerd op basis van acht items die betrekking hebben op pesten en schelden in de klas, het aardig en eerlijk vinden van de andere leerlingen, het elkaar vertrouwen en elkaar helpen. De scores op deze schaal vertonen een duidelijke oplopende reeks van (het voormalige) ivbo naar vwo. Daaruit kan worden geconcludeerd dat het klasklimaat volgens de leerlingen gunstiger is naar mate het klastype hoger is.

In de tweede plaats zou gebruik van de Armoedemonitor om de middelen van het Leerplusarrangement te verdelen, ertoe leiden dat de middelen hoofdzakelijk terecht komen in de vier grote steden of in stedelijkheidscategorie 1, terwijl er op basis van de via PRIMA vastgestelde risicofactoren aanleiding zou zijn om ook de G21 – inmiddels de G26 – dan wel stedelijkheidscategorie 2 voor extra middelen in aanmerking te laten komen. De risicoscores tussen de G4 en de G21 verschillen immers maar weinig, terwijl er wel een groot verschil is met de rest van het land (tabellen 2.8 en 2.12). Voor dit verschil hebben we al een aannemelijke verklaring gegeven: het is mogelijk dat de risicoscores in de G26-gemeenten meer worden ‘verdund’ dan het geval is in de G4-gemeenten, zowel omdat er naar verhouding minder probleemcumulatiegebieden zijn als door een relatief grotere instroom van leerlingen uit randgemeenten. Vooralsnog hebben we geen bronnen kunnen vinden waarmee dit vermoeden kan worden bevestigd of weerlegd.

Ook wat de zwaarte van de problematiek betreft hebben we geen bronnen gevonden die hard maken dat er een groot verschil zou zijn tussen scholen in G4- en G-26-gemeenten. In de Nieuwsbrief naar aanleiding van het VOCL-onderzoek staat voor enkele items ook een vergelijking van de antwoorden van de leerlingen in de vier grote steden met die van leerlingen in de rest van het land (dus niet met de G26). Met name het item ‘in onze klas wordt veel gescholden’ laat een duidelijk verschil zien (15 versus 5%), evenals het item ‘in onze klas is de sfeer gezellig’ (29% in de G4 is het daarmee eens vergeleken met 38% in de rest van het land). Bij de andere items zijn de verschillen kleiner of zelfs geheel afwezig wat erop zou wijzen dat zelfs de verschillen tussen de G4 en de rest van het land niet erg groot zijn.

¹² De gegevens die hiervoor mogelijk geschikt zijn, worden gebruikt voor promotieonderzoek en zijn daarom nog niet gepubliceerd.

Daar staat tegenover dat in de uitkomsten van de RMC-analyse 2002 (Van Tilborg en Van Es, 2003) wordt gemeld dat de grootste relatieve stijgingen in het aantal nieuwe voortijdig schoolverlaters te vinden zijn in de vier grootstedelijke regio's. Er wordt evenwel aan toegevoegd dat een belangrijke reden van deze stijging gelegen is in de gepleegde inspanningen in drie van de vier grote steden om te komen tot een verbeterde registratie, zodat niet duidelijk wordt of er in de vier grote steden ook werkelijk sprake is geweest van een grotere stijging van het percentage voortijdig schoolverlaters.

3.7 Conclusies

De conclusie luidt derhalve: wanneer de Armoedemonitor sec gebruikt wordt om de middelen van het Leerplusarrangement te verdelen, leidt dit ertoe dat deze middelen grotendeels naar scholen in grootstedelijk gebied gaan, maar niet uitsluitend terecht komen op vmbo-afdelingen.

Mede gezien de beperkte beschikbaarheid van middelen zijn er goede argumenten om voor de verdeling van het Leerplusarrangement de Armoedemonitor zo te gebruiken dat alleen de lagere onderwijstypen voor extra middelen in aanmerking komen.

Omdat er geen harde argumenten zijn om de beperkt beschikbare middelen alleen aan scholen in de G4-gemeenten te doen toekomen, verdient het aanbeveling om de uit de Armoedemonitor af te leiden indicator zodanig vast te stellen dat ook scholen buiten de G4 in aanmerking kunnen komen, uiteraard voor zover zij geconfronteerd worden met veel leerlingen uit probleemcumulatiegebieden.

4 Op zoek naar een indicator voor het Leerplusarrangement

4.1 Inleiding

Zoals in hoofdstuk 1 al is aangegeven heeft de te ontwikkelen indicator voor de verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement als functie te komen tot een selectie van scholen die met een zodanige probleemcumulatie te maken hebben dat het hun extra zwaar valt hun reguliere onderwijstaak uit te voeren. Het hebben van risicoleerlingen alleen is derhalve geen voldoende voorwaarde om voor extra middelen in aanmerking te komen omdat hiervoor de bestaande bekostigingssystematiek als toereikend wordt geacht. Het gaat derhalve om een onevenredig groot aantal leerlingen die risico's met zich meebrengen voor een normaal verloop van het te geven onderwijs.

In het vorige hoofdstuk hebben we geconstateerd dat de Armoedemonitor voldoende aangrijpingspunten biedt om een verdeling van middelen tot stand te brengen. In dit hoofdstuk worden enkele mogelijkheden onderzocht om op basis van de probleemcumulatiegebieden uit de Armoedemonitor te komen tot een indicator voor het Leerplusarrangement. In paragraaf 4.2 wordt de analyse allereerst uitgevoerd op het niveau van vestigingen (locaties) van scholen. In paragraaf 4.3 wordt gekeken wat de consequenties zouden zijn wanneer vmbo-afdelingen of daarbinnen zelfs bbl-afdelingen (basisberoepsgerichte leerweg) als analyse-eenheid worden genomen. In paragraaf 4.4 wordt tenslotte nagegaan wat het resultaat van een analyse op schoolniveau zou zijn, maar dan alleen met betrekking tot bbl-en kbl-afdelingen.

In paragraaf 4.5 wordt een voorstel voor een indicator gedaan. De onderbouwing van dit voorstel wordt gegeven in de vorm van een samenvatting van de analyses in de voorafgaande paragrafen. Daarna wordt in paragraaf 4.6 aandacht besteed aan enkele randvoorwaarden die bij een keuze voor deze indicator van belang kunnen zijn.

4.2 Analyse op het niveau van vestigingen (locaties)

De via het onderwijsnummer beschikbare informatie heeft betrekking op leerlingen van 1188 vestigingen. Zelfstandige praktijkscholen zijn nog niet in het bestand opgenomen. Bij de analyses zijn alleen de 1168 vestigingen meegenomen met 10 of meer leerlingen. Van al deze vestigingen is het percentage leerlingen berekend dat afkomstig is uit een van de cumulatiegebieden uit de Armoedemonitor. De tabel laat de uitkomsten zien voor verschillende grenswaarden. In de bovenste regel staan (cursief)

de aantallen vestigingen die aan de betreffende grenswaarde voldoen. Daaronder wordt een opsplitsing gemaakt op basis van de CBS-indeling van de stedelijkheid van de gemeente waarin de school gevestigd is en op basis van de indeling in de categorieën van het grotestedenbeleid.

Tabel 4.1 – Verdeling van de vestigingen met een proportie leerlingen uit cumulatatiegebieden boven een bepaalde grenswaarde, naar stedelijkheid van de gemeente en de categorieën van het grotestedenbeleid

proportie uit cumulatatiegebied →	≥0,90	≥0,80	≥0,70	≥0,60	≥0,50	≥0,40	≥0,30	≥0,20	≥0,10	totaal
<i>aantal vestigingen</i>	14	42	68	90	122	171	212	291	424	1168
zeer sterk stedelijk	100%	100%	97%	87%	81%	72%	67%	59%	47%	22%
sterk stedelijk			3%	10%	14%	20%	24%	31%	36%	36%
matig stedelijk				2%	4%	6%	8%	9%	13%	25%
weinig stedelijk				1%	1%	2%	1%	1%	3%	13%
niet stedelijk								0%	0%	4%
G4	100%	100%	93%	82%	75%	63%	56%	46%	33%	14%
G26			4%	13%	20%	28%	33%	38%	41%	28%
andere gemeenten			3%	4%	6%	9%	11%	15%	26%	58%

Er blijken 14 vestigingen te zijn waar 90% of meer van de leerlingen uit een cumulatatiegebied afkomstig is en 42 vestigingen waarin dit geldt voor 80% of meer van de leerlingen. De 42 vestigingen bij de grens van 80% liggen allemaal in een gemeente met een zeer sterk stedelijk karakter c.q. in een G4-gemeente, in concreto in Rotterdam (19), Amsterdam (18) en Den Haag (5). Wordt de grens bij minimaal 70% leerlingen uit een cumulatatiegebied gelegd, dan gaat het om 68 vestigingen waarvan 66 in een gemeente met een zeer sterk stedelijk karakter en 63 in de G4-categorie. De twee vestigingen die niet in de hoogste CBS-categorie van stedelijkheid vallen, bevinden zich wel in G26-gemeenten (Dordrecht en Nijmegen). Bij een grens van 60% komen 90 vestigingen uit de bus waarvan 78 in zeer sterk stedelijk gebied. Van de resterende twaalf vestigingen zijn er negen in sterk stedelijk gebied (Enschede 4x, Nijmegen 2x, Dordrecht, Groningen en Tilburg, allemaal G26-gemeenten). Twee vestigingen bevinden zich in een G26-gemeente met een matig stedelijk karakter (Lelystad) en één in weinig stedelijk gebied (Oisterwijk). Bij de grens van 60% blijken er twee vestigingen te staan in gemeenten die wel stedelijkheidscategorie 1 hebben, maar niet onder het grotestedenbeleid vallen (Vlaardingen en Rijswijk) en één in een gemeente in stedelijkheidscategorie 2 waarvoor dit laatste ook geldt (Spijkenisse). Naarmate de grens vervolgens lager wordt gelegd, omvat de selectie steeds meer vestigingen uit

matig en weinig stedelijke gebieden en gemeenten die niet onder het grotestedenbeleid ressorteren.

Op basis van bovenstaande tabel zou een indicator voor de verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement gevonden kunnen worden door te kiezen voor die selectie van vestigingen die qua stedelijkheid en categorieën binnen het grotestedenbeleid in redelijke mate overeenstemt met de verdeling van risicoscores in de PRIMA-analyse. Op basis van diezelfde PRIMA-analyses hebben we echter ook kunnen vaststellen dat er weinig reden is om de extra middelen beschikbaar te stellen aan de hogere onderwijstypen. In hoofdstuk 3 zagen we dat gebruik van de probleemcumulatiegebieden uit de Armoedemonitor vergeleken met de oude cumi-regeling tot een bevoordeling van deze onderwijstypen zou leiden. Daarom hebben we onderzocht hoe bij de verschillende selecties de verhouding is tussen vestigingen met en zonder havo/vwo-afdeling. Het resultaat staat in tabel 4.2.

Tabel 4.2 – Verdeling van de vestigingen met een proportie leerlingen uit cumulatatiegebieden boven een bepaalde grenswaarde, naar schooltype (met of zonder havo/vwo)

proportie uit cumulatiegebied →	≥0,90	≥0,80	≥0,70	≥0,60	≥0,50	≥0,40	≥0,30	≥0,20	≥0,10	totaal
geen havo of vwo	65%	68%	65%	64%	65%	65%	62%	57%	55%	45%
wel havo en/of vwo	35%	32%	35%	36%	35%	35%	38%	43%	45%	55%

Bij iedere selectie met 40% of meer leerlingen uit een probleemcumulatiegebied gaat het bij ongeveer het derde deel om vestigingen die ook een havo- en/of vwo-afdeling hebben. Gebruik van de Armoedemonitor sec op het niveau van vestigingen zou er derhalve toe leiden dat de middelen ook terecht komen bij havo- en/of vwo-afdelingen.

4.3 Analyse op het niveau van vmbo-leerwegen (afdelingen)

Daarom is vervolgens gekozen voor analyses op het niveau van vmbo-leerwegen (bbl, kbl, gl en tl), waarbij binnen de afzonderlijke vestigingen de leerwegondersteunende afdelingen zijn samengevoegd met de betreffende reguliere leerwegen. Zoals in hoofdstuk 3 al vermeld is, blijven bij deze analyse leerlingen buiten beschouwing die nog in een vmbo- of avo-vmbo-combinatieklas zitten en daarom (nog) niet binnen een van deze leerwegen vermeld staan.

We zullen in deze paragraaf verder spreken over vmbo-afdelingen. Iedere leerweg binnen een afzonderlijke vestiging telt daarbij als afdeling mee. Alleen afdelingen met meer dan 10 leerlingen zijn in de berekeningen meegenomen. In tabel 4.3 wordt weergegeven hoe deze afdelingen verdeeld zijn binnen de verschillende selecties (keuzes voor grenswaarden).

Tabel 4.3 – Verdeling van de vmbo-afdelingen met een proportie leerlingen uit cumulatieve gebieden boven een bepaalde grenswaarde, naar onderwijstype

proportie uit cumulatieve gebied →	≥0,90	≥0,80	≥0,70	≥0,60	≥0,50	≥0,40	≥0,30	≥0,20	≥0,10	totaal
<i>aantal afdelingen</i>	34	87	126	157	205	283	357	477	681	1846
bbl	26%	32%	33%	35%	35%	35%	33%	31%	29%	24%
kbl	29%	26%	28%	25%	25%	25%	25%	26%	25%	24%
gl	12%	10%	10%	10%	10%	9%	10%	10%	10%	13%
tl	32%	31%	29%	29%	30%	31%	32%	33%	36%	39%

Er blijken 34 vmbo-afdelingen te zijn met meer dan 90% leerlingen uit een probleemcumulatieve gebied (allemaal in de G4). Vergeleken met alle 1846 vmbo-afdelingen (rechterkolom) zijn daarbij de bbl- en kbl-afdelingen enigszins oververtegenwoordigd en de tl- en gl-afdelingen ondervertegenwoordigd. Bij een selectie van 80% leerlingen uit probleemcumulatieve gebieden neemt de bbl-oververtegenwoordiging toe (32% versus 24% in de totale populatie). De grootste oververtegenwoordiging van bbl-afdelingen (35% versus 24%) doet zich voor bij de grenswaarden 60, 50 en 40%. Omdat op de bbl-afdelingen de meeste leerlingen uit probleemcumulatieve gebieden zitten (tabel 3.2), is dat een argument om bij de indicator te kiezen uit een van deze drie grenswaarden.

Eerst zullen we nagaan wat de consequenties zijn wanneer de indicator alleen wordt berekend op basis van de verdeling van de bbl-afdelingen. Bij deze analyses zijn alleen de 441 afdelingen meegenomen met 10 of meer leerlingen. Tabel 4.4 laat weer de uitkomsten zien voor de verschillende grenswaarden, hoewel op basis van tabel 4.3 reeds duidelijk is dat een grenswaarde van 60, 50 of 40% het beste te verdedigen is. Er wordt weer zowel een opsplitsing gemaakt op basis van de CBS-indeling van de stedelijkheid als op basis van de categorieën van het grotestedenbeleid.

Tabel 4.4 – Verdeling van de bbl-afdelingen met een proportie leerlingen uit cumulatieve gebieden boven een bepaalde grenswaarde, naar stedelijkheid van de gemeente en categorieën uit het grotestedenbeleid

proportie uit cumulatie-gebied →	≥0,90	≥0,80	≥0,70	≥0,60	≥0,50	≥0,40	≥0,30	≥0,20	≥0,10	totaal
<i>aantal bbl-afdelingen</i>	9	28	42	55	71	100	118	147	200	441
zeer sterk stedelijk	100%	96%	88%	78%	68%	58%	58%	51%	41%	20%
sterk stedelijk			2%	13%	20%	29%	27%	32%	38%	32%
matig stedelijk		4%	10%	9%	13%	11%	12%	15%	16%	25%
weinig stedelijk						2%	2%	1%	4%	18%
niet stedelijk							1%	1%	1%	6%
G4	100%	96%	81%	69%	59%	47%	43%	35%	27%	12%
G26		4%	12%	24%	28%	38%	40%	39%	39%	24%
andere gemeenten			7%	7%	13%	15%	17%	26%	35%	63%

De negen bbl-afdelingen met 90% of meer leerlingen uit een probleemcumulatieve gebied liggen zonder uitzondering in de grote steden (7x Rotterdam, 2x Amsterdam). Bij de grens van 80% gaat het om 28 bbl-afdelingen waarvan 14 in Amsterdam, 9 in Rotterdam en 4 in Den Haag. De enige bbl-afdeling buiten de G4 betreft Lelystad. Wordt de grens bij 70% gelegd dan is naast de reeds genoemde grote steden ook Utrecht vertegenwoordigd (twee vestigingen) en van de G26 naast Lelystad (nu met drie vestigingen) ook Groningen en Dordrecht. Bij de andere gemeenten gaat het om Vlaardingen, Rijswijk (beide wel stedelijkheidscategorie 1) en Roermond. Bij de grens van 60% komen van de G26 voor het eerst ook bbl-afdelingen in Enschede, Tilburg en Venlo op de lijst voor, terwijl uit de categorie ‘andere gemeenten’ Spijkenisse met een bbl-afdeling vertegenwoordigd is.

Vergeleken met de analyse op basis van vestigingen (tabel 4.1), heeft deze analyse tot gevolg dat bij eenzelfde grenswaarde meer scholen buiten de Randstad – en dan met name uit de G26-gemeenten – in aanmerking zouden komen, hetgeen op basis van de PRIMA-analyses te verdedigen is. Ervan uitgaande dat een keuze voor een grenswaarde van 60, 50 of 40% het best is te beargumenteren, levert de tabel geen inhoudelijk argument voor een keuze voor één van deze drie mogelijkheden. Een praktisch argument kan gevonden worden in het aantal afdelingen dat in aanmerking zou komen: bij een grenswaarde van 60% zijn er dat 55, bij 50% betreft het 71 afdelingen en bij 40% precies 100.

Vervolgens zullen we nagaan wat de consequenties zijn wanneer de indicator niet alleen op basis van de bbl-afdelingen wordt opgesteld. We geven nog twee andere mogelijkheden: op basis van alle vmbo-afdelingen of alleen op basis van de bbl- en

kbl-afdelingen. We beperken ons nu tot de drie genoemde grenswaarden en de categorieën uit het grotestedenbeleid.

Tabel 4.5 – Verdeling van bbl-, bbl/kbl- en vmbo-afdelingen, naar proporties leerlingen uit cumulatatiegebieden en naar categorieën uit het grotestedenbeleid

grenswaarde	$\geq 0,60$			$\geq 0,50$			$\geq 0,40$		
optie	bbl	bbl/ kbl	vmbo	bbl	bbl/ kbl	vmbo	bbl	bbl/ kbl	vmbo
<i>aantal afdelingen</i>	55	95	157	71	123	205	100	171	283
G4	69%	75%	78%	59%	63%	67%	47%	51%	55%
G26	24%	18%	15%	28%	27%	23%	38%	34%	31%
andere gemeenten	7%	7%	8%	13%	10%	10%	15%	15%	14%

Per grenswaarde zijn de verschillen niet groot, maar ze gaan wel in dezelfde richting: naarmate de analyses breder (van bbl maar vmbo) zijn opgezet, neemt het percentage bij de G4 in geringe mate toe ten koste van de G26. Bij de andere gemeenten treedt er nagenoeg geen verschil op.

De voorkeur zou gegeven kunnen worden aan de optie binnen de bbl-afdelingen waarbij de grens gelegd wordt op 40%, omdat bij die optie ook de G26 in aanzienlijke mate vertegenwoordigd zijn. Zoals aan iedere keuze zijn echter ook aan deze keuze risico's verbonden. De mogelijkheid bestaat immers dat weliswaar 40% of meer van de bbl-leerlingen uit een probleemcumulatatiegebied komt, maar dat het slechts om weinig leerlingen gaat in relatie tot het totale leerlingenbestand van de vestiging. Om te voorkomen dat er bij de selectie vestigingen voor extra middelen in aanmerking komen waarvan betwijfeld mag worden of er werkelijk sprake is van een aanzienlijke probleemcumulatie, kan als aanvullende eis gesteld worden dat minimaal 30% van alle leerlingen van de vestiging uit een probleemcumulatatiegebied afkomstig is. Tussen beide proporties bestaat een zeer hoge correlatie (.976), hetgeen betekent dat nagenoeg dezelfde vestigingen op beide lijsten voorkomen. Door de aanvullende eis zouden acht vestigingen waarvan de bbl-afdeling iets boven de 40% scoort, niet voor de aanvullende bekostiging in aanmerking komen.

In tabel 4.6 wordt nog nagegaan of de vestigingen die op basis van bovenstaande berekening voor extra bekostiging in aanmerking komen wat betreft leerprestaties volgens gegevens van de Onderwijsinspectie verschillen van de vestigingen die daarvoor niet in aanmerking komen. De Inspectiegegevens beogen op het niveau van de vestiging inzicht te geven in leerprestaties, gemeten op basis van het aantal zittenblij-

vers en de gemiddelde eindexamencijfers. De tabel omvat alleen vestigingen met een bbl-afdeling, voor zover genoemde Inspectiegegevens bekend zijn.

Tabel 4.6 – Vergelijking van wel en niet geselecteerde vestigingen (met bbl) op basis de leerprestaties (Inspectiegegevens), naar categorieën uit het grotestedenbeleid

leerprestatie volgens Inspectie---→	onder het gemiddelde	boven het gemiddelde	<i>N</i> (vestigingen)
Leerplusarrangement			
niet geselecteerd	8,5%	91,5%	307
wel geselecteerd	36,5%	63,5%	85
waarvan G4	46%	54%	41
waarvan G26	27%	73%	30
andere gemeenten	29%	71%	14

Zoals verwacht bestaat er tussen de op basis van bovenstaande berekening wel en niet voor het Leerplusarrangement geselecteerde vestigingen een aanzienlijk verschil wat de onderwijsprestaties volgens de gegevens van de Onderwijsinspectie betreft. Van de wel geselecteerde vestigingen krijgt meer dan het derde deel de beoordeling ‘prestaties onder het gemiddelde’ – en in de G4 bijna de helft – vergeleken met minder dan 10% bij de niet geselecteerde vestigingen. Overigens kunnen hier geen harde conclusies aan verbonden worden. Prestaties zijn immers van vele factoren afhankelijk.

4.4 Analyses op het niveau van scholen met bbl-en/of kbl-afdelingen

Omdat de bekostiging van scholen niet plaatsvindt op het niveau van vestigingen of afdelingen, maar op het niveau van scholen (brin-nummers) zijn ook op dit niveau analyses uitgevoerd. De eerste analyse – waarvan de uitkomst in tabel 4.7 staat – heeft betrekking op scholen met één of meer bbl-afdelingen (voor zover deze afdelingen tezamen meer dan 10 leerlingen hebben). Bij de proportie leerlingen uit probleemcumulatiegebieden zijn alleen de bbl-leerlingen meegenomen.

Tabel 4.7 – Verdeling van de scholen met een proportie bbl-leerlingen uit cumulatieve gebieden boven een bepaalde grenswaarde, naar stedelijkheid van de gemeente en de categorieën van het grotestedenbeleid

proportie uit cumulatieve gebied →	≥0,90	≥0,80	≥0,70	≥0,60	≥0,50	≥0,40	≥0,30	≥0,20	≥0,10	totaal
<i>aantal scholen (brin-nummer)</i>	6	18	28	37	53	74	86	114	156	335
zeer sterk stedelijk	100%	94%	82%	76%	66%	58%	56%	46%	36%	17%
sterk stedelijk			4%	13%	19%	27%	28%	33%	40%	31%
matig stedelijk		6%	14%	11%	15%	14%	13%	18%	17%	26%
weinig stedelijk						1%	2%	3%	6%	20%
niet stedelijk							1%	1%	1%	6%
G4	100%	94%	79%	68%	57%	45%	41%	32%	23%	11%
G26		6%	18%	27%	28%	39%	41%	39%	40%	23%
andere gemeenten			4%	5%	15%	16%	19%	30%	37%	66%

Er zijn slechts zes scholen waar 90% of meer van de bbl-leerlingen uit een probleemcumulatieve gebied afkomstig zijn. Al deze scholen staan in Rotterdam. Wanneer de grens bij 80% gelegd wordt, gaat het om 18 scholen, waarvan 10 in Amsterdam, 7 in Rotterdam en één in Lelystad (zoals ook reeds in tabel 4.4).

Tabel 4.7 vertoont ook wat de verdere verdeling van percentages betreft een grote mate van overeenkomst met tabel 4.4 (waarin de analyse plaatsvond op het niveau van bbl-afdelingen). Wanneer we uitgaan van minimaal 40% bbl-leerlingen uit een probleemcumulatieve gebied dan vallen daar 74 scholen in, waarvan 33 in de G4, 29 in de G26 en 12 in de overige gemeenten. Deze 74 scholen beschikken tezamen over 101 bbl-afdelingen (50 scholen met één, 21 scholen met twee en drie scholen met drie afdelingen). Van deze 101 afdelingen zijn er 49 in de G4, 37 in de G26 en 15 in de overige gemeenten gevestigd. Tabel 4.8 laat zien hoe de bbl-leerlingen en de bbl-leerlingen uit de probleemcumulatieve gebieden over de categorieën van het grotestedenbeleid verdeeld zijn.

Tabel 4.8 – Aantallen scholen (met meer dan 40% bbl-leerlingen uit probleemcumulatiegebieden), bbl-afdelingen, bbl-leerlingen en bbl-leerlingen uit probleemcumulatiegebieden, naar categorieën van het grotestedenbeleid

	aantal scholen	aantal bbl-afdelingen	aantal bbl-leerlingen	%	aantal bbl-leerlingen uit pcg	%
G4	33	49	8.137	51,7	6.426	60,4
G26	29	37	5.778	36,7	3.244	30,5
andere gemeenten	12	15	1.838	11,7	961	9,0
totaal	74	101	15.753	100%	10.631	100%

De tabel laat zien dat van de scholen met meer dan 40% leerlingen uit probleemcumulatiegebieden de 33 scholen in de G4 meer dan de helft van de bbl-leerlingen huisvesten en zelfs 60% van de bbl-leerlingen uit probleemcumulatiegebieden. In de G4 gaat het derhalve gemiddeld om grotere bbl-afdelingen met gemiddeld meer leerlingen uit probleemcumulatiegebieden. Dat wordt ook zichtbaar in tabel 4.9.

Tabel 4.9 – Gemiddeld aantal bbl-leerlingen en bbl-leerlingen uit probleemcumulatiegebieden per school en gemiddelde proportie leerlingen uit probleemcumulatiegebieden (alleen scholen met meer dan 40% leerlingen uit probleemcumulatiegebieden)

	gemiddeld aantal bbl-leerlingen per school	gemiddeld aantal bbl-leerlingen uit pcg per school	gemiddelde proportie bbl-leerlingen uit pcg
G4	247	195	79%
G26	199	112	56%
andere gemeenten	153	80	52%
totaal gemiddelde	213	144	67%

Van de scholen met meer dan 40% leerlingen in probleemcumulatiegebieden hebben de scholen in de G4 gemiddeld niet alleen meer bbl-leerlingen (247 versus 199 in de G26), maar ook aanzienlijk meer bbl-leerlingen uit probleemcumulatiegebieden (195 versus 112 in de G26). Dat wordt ook duidelijk uit de gemiddelde proportie bbl-leerlingen uit een probleemcumulatiegebied. Op de scholen die in de G4 binnen de genoemde selectie vallen komt 79% van de bbl-leerlingen uit een probleemcumulatiegebied vergeleken met 56% in de G26.

Vervolgens hebben we ook een analyse uitgevoerd waarin behalve de bbl-leerlingen ook de kbl-leerlingen worden meegeteld. De uitkomst van deze analyse staat in tabel 4.10.

Tabel 4.10 – Verdeling van de scholen met een proportie bbl-en kbl-leerlingen uit cumulatatiegebieden boven een bepaalde grenswaarde, naar stedelijkheid van de gemeente en de categorieën van het grotestedenbeleid

proportie uit cumulatatiegebied →	≥0,90	≥0,80	≥0,70	≥0,60	≥0,50	≥0,40	≥0,30	≥0,20	≥0,10	totaal
<i>aantal scholen (brin- nummer)</i>	7	17	25	34	45	66	81	111	149	344
zeer sterk stedelijk	100%	94%	88%	79%	73%	64%	58%	48%	39%	18%
sterk stedelijk				9%	18%	23%	26%	32%	38%	31%
matig stedelijk		6%	12%	12%	9%	14%	14%	16%	17%	25%
weinig stedelijk							2%	3%	5%	20%
niet stedelijk								1%	1%	6%
G4	100%	94%	84%	71%	60%	52%	46%	33%	26%	12%
G26			12%	23%	31%	35%	40%	38%	38%	23%
andere gemeenten		6%	4%	6%	9%	14%	15%	29%	36%	65%

De uitkomsten wijken niet wezenlijk af van de analyse met alleen bbl-leerlingen. Dat neemt niet weg dat bij de grens van minimaal 40% leerlingen uit een probleemcumulatatiegebied nu geen 74 maar 66 scholen voor extra middelen in aanmerkingen zouden komen. Daarvan staan er 34 in de G4, 23 in de G26 en 9 in de overige gemeenten. De scholen die afvallen staan allemaal in de G26 of in de overige gemeenten. In de G4 is er één school bijgekomen met alleen kbl-leerlingen. Omdat er nu naar verhouding meer G4-scholen in de selectie zitten, ligt het voor de hand dat in deze selectie meer bbl-/kbl-leerlingen uit G4-gemeenten afkomstig zijn (57,6 procent vergeleken met 51,7% in tabel 4.8; de tabel die met tabel 4.8 correspondeert is vanwege de te verwachten uitkomst niet in dit rapport opgenomen). De gemiddelde proportie bbl-/kbl-leerlingen die uit probleemcumulatatiegebieden afkomstig zijn, verschilt – zo laat tabel 4.11 zien – niet wezenlijk van die wanneer alleen bbl-leerlingen worden meegenomen (zoals weergegeven in tabel 4.9).

Tabel 4.11 – Gemiddeld aantal bbl-en kbl-leerlingen per school, gemiddeld aantal bbl-en kbl-leerlingen uit probleemcumulatiegebieden per school en gemiddelde proportie leerlingen uit probleemcumulatiegebieden (alleen scholen met meer dan 40% leerlingen uit probleemcumulatiegebieden)

	gemiddeld aantal bbl- en kbl-leerlingen per school	gemiddeld aantal bbl- en kbl-leerlingen uit pcg per school	gemiddelde proportie bbl-en kbl-leerlingen uit pcg
G4	368	282	76%
G26	307	171	56%
andere gemeenten	242	123	51%
totaal gemiddelde	330	221	67%

Op de G4-scholen die volgens deze selectie extra middelen zouden ontvangen is gemiddeld 76% van de bbl/kbl-leerlingen uit een probleemcumulatiegebied afkomstig vergeleken met 79% wanneer alleen naar bbl-leerlingen gekeken wordt. Bij de andere categorieën is het verschil nog geringer of zelfs afwezig.

Omdat de berekeningswijze op basis van brin-nummers beter aansluit bij de bestaande bekostigingssystematiek, is er alle reden om deze te hanteren. Bovendien bestaat er dan ook geen aanleiding voor een aanvullende eis zoals in paragraaf 4.3 gehanteerd. (30% in de vestiging), omdat het op vrijwel alle in aanmerking komende scholen om een redelijk aantal leerlingen gaat. De vraag of bij de berekeningswijze op basis van brin-nummers moet worden uitgegaan van alleen bbl-leerlingen of van bbl- en kbl-leerlingen is op basis van de uitgevoerde analyses moeilijk te beantwoorden. De uitkomsten liggen daarvoor te dicht bij elkaar. Bovendien is het mogelijk dat de uitkomsten weer net iets anders uitvallen wanneer dezelfde berekeningswijzen in de komende jaren worden toegepast op volgende jaargangen leerlingen. Een argument om voor bbl- én kbl-leerlingen te kiezen, zou kunnen zijn dat de percentages dan op grotere aantallen leerlingen gebaseerd zijn, waardoor er minder kans op grote fluctuaties aanwezig is.

4.5 Voorstel voor een indicator

Op basis van de voorgaande analyses luidt het voorstel om bij de toedeling van extra middelen in het kader van het Leerplusarrangement gebruik te maken van de probleemcumulatiegebieden zoals die in de Armoedemonitor geïdentificeerd zijn. Verder stellen wij voor de berekeningswijze te baseren op brin-nummers, maar dan alleen scholen in aanmerking te laten komen waar minimaal 40% van de hetzij bbl-

leerlingen, hetzij bbl-en kbl-leerlingen uit een probleemcumulatiegebied afkomstig is. Het voorstel luidt verder om de extra bekostiging te relateren aan het feitelijke aantal bbl-leerlingen, c.q. bbl- en kbl-leerlingen uit een probleemcumulatiegebied op de betreffende school.

Om dit voorstel te onderbouwen, vatten we hier de analyses die in dit hoofdstuk zijn uitgevoerd, nog even samen. Er is een aantal mogelijkheden onderzocht om de probleemcumulatiegebieden uit de Armoedemonitor als basis te nemen voor de indicator voor de verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement. Bij elk van deze mogelijkheden was het uitgangspunt hetzelfde. Steeds is vastgesteld welk deel van de leerlingen afkomstig is uit een probleemcumulatiegebied en bij welk percentage vervolgens de grens gelegd zou moeten worden om te komen tot een aanvaardbare verdeling van de middelen. De eerste mogelijkheid die onderzocht is, is gebaseerd op vestigingen (locaties van scholen) in plaats van op scholen (brin-nummers). Scholen kunnen immers op verschillende vestigingen een uiteenlopende leerlingenpopulatie hebben. Bij een keuze voor de school als geheel kunnen deze verschillen tegen elkaar wegvallen, zodat vestigingen met een grote mate van probleemcumulatie niet geïdentificeerd zouden worden. De uitkomst van deze analyse was dat verschillende vestigingen van scholen in de vier grote steden een hoog percentage leerlingen uit probleemcumulatie gebieden hebben. Wordt de lat lager gelegd – als grens wordt dan een lager percentage aangehouden – dan komen er steeds meer scholen bij uit de G26 en de overige gemeenten. Maar voor welk percentage ook gekozen zou worden, steeds blijkt ongeveer het derde deel van de vestigingen ook een havo- en/of vwo-afdeling te hebben, hetgeen zou betekenen dat – bij een keuze voor deze mogelijkheid – ook middelen terecht zouden komen bij deze afdelingen.

Als tweede mogelijkheid is onderzocht wat de consequenties zouden zijn bij een analyse op afdelingsniveau. Deze analyse is zowel uitgevoerd voor vmbo-afdelingen in hun geheel als voor bbl-afdelingen (basisberoepsgerichte leerweg), waar immers de grootste probleemcumulatie te verwachten is. Ook bij deze analyse blijken veel afdelingen in de grote steden de grootste proporties leerlingen uit probleemcumulatiegebieden te herbergen en komen afdelingen in andere gemeenten pas bij lagere grenswaarden in beeld. Op zich zou de keuze voor bbl-afdelingen als basis voor de verdeling van middelen te verdedigen zijn, maar er deden zich toch enkele praktische problemen voor. In de eerste plaats bleken enkele kleine bbl-afdelingen voor extra middelen in aanmerking te komen, terwijl zij slechts een klein deel vormen van de veel grotere vestiging. De vraag is dan of in dergelijke gevallen wel van probleemcumulatie gesproken kan worden wanneer de vestiging als geheel veel minder leerlingen uit probleemcumulatiegebieden trekt. Voor dit probleem kan echter een oplossing gevonden worden door een aanvullende eis ten aanzien van het percentage voor de hele vestiging vast te stellen.

Een ander probleem was echter niet te omzeilen: de bekostiging in het voortgezet onderwijs vindt plaats op schoolniveau (brin-nummer) en voor het Leerplusarrangement kan hiervoor niet zomaar een uitzondering gemaakt worden. Om die reden zijn als derde mogelijkheid analyses uitgevoerd op schoolniveau. Dat is gebeurd in twee varianten: alleen voor de bbl-leerlingen en voor bbl-en kbl-leerlingen. Het resultaat van de analyses bleek in grote mate overeen te komen met die van de analyse op het niveau van bbl-afdelingen en verder geen grote uitvoeringsproblemen met zich mee te brengen, zodat aan deze berekeningswijze de voorkeur gegeven moet worden. Wat de twee varianten betreft, geeft het onderzoek daarentegen geen voorkeur aan.

De keuze bij welk percentage leerlingen uit probleemcumulatiegebieden de grens gelegd moet worden, vloeit evenmin rechtstreeks uit de analyses voort. Duidelijk is wel dat bij een hoog percentage alleen enkele scholen in de grote steden in aanmerking zouden komen, terwijl bij een keuze voor een laag percentage steeds meer scholen in niet stedelijke gebieden middelen uit het Leerplusarrangement zouden ontvangen. De vraag is dan of er in deze gebieden wel van een vergelijkbare probleemcumulatie sprake is als in de steden en of de extra middelen niet over te veel scholen wordt verdeeld. Het voorstel is daarom om de grens bij 40% te leggen. Bij die keuze ligt het accent op scholen in de vier grote steden, maar zijn scholen in minder stedelijke gebieden niet bij voorbaat uitgesloten.

4.6 Randvoorwaarden bij het voorstel

De berekening kan worden uitgevoerd uitgaande van de telling op basis van het onderwijsnummer en kost de scholen derhalve geen extra inspanning. Om na te gaan of de administratieve lasten nog verder beperkt zouden kunnen worden, is ook onderzocht wat de consequenties zouden zijn wanneer niet de postcode van de leerlingen maar de postcode van de school gebruikt zou worden. Het resultaat was echter dat in ongeveer het derde deel van de gevallen de middelen niet op de juiste school terecht zouden komen.

Scholen zouden een strategisch aannamebeleid kunnen gaan voeren door leerlingen uit niet-probleemcumulatiegebieden te weigeren, wat dan een segregatiebevorderend effect zou kunnen hebben. De kans daarop lijkt alleen aanwezig bij scholen die net niet aan de criteria voldoen. Dat het in grote mate gebeurt lijkt niet erg waarschijnlijk, omdat het hier gaat om een klein aanvullend budget in relatie tot de totale lumpsum-vergoeding.

Volgens beschikbare informatie bestaan er bij het Sociaal en Cultureel Planbureau of het Centraal Bureau voor de Statistiek geen plannen om de identificatie van de pro-

bleemcumulatiegebieden in de Armoedemonitor te herijken. Dat kan voor de verdeling van de middelen van het Leerplusarrangement een probleem gaan vormen, zeker wanneer het overheidsbeleid om door stimulering van migratie de samenstelling van probleemcumulatiegebieden te wijzigen, effect heeft. Het verdient daarom aanbeveling met het SCP en CBS in gesprek te treden over een herijking, bijvoorbeeld eens in de vier jaar.

Geraadpleegde literatuur

- Brand-Koolen, M. (1972). *Factoranalyse in het sociologisch onderzoek. Explicatie en evaluatie van enige modellen*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Caldas, S., & Bankston, C. III (1999). Multilevel examination of student, school, and district-level effects on academic achievement. *The Journal of Educational Research*, 93, 91-100.
- CBS Nieuwsbrief Nummer 2. *Schoolloopbaanonderzoek VOCL*. Heerlen: CBS.
- Claassen, A., & Mulder, L. (2003). *Leerlingen na de overstap. Een vergelijking van vier cohorten leerlingen na de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs met nadruk op de positie van doelgroep leerlingen van het onderwijsachterstandenbeleid*. Nijmegen: ITS.
- Claassen, A. & Mulder, L. (2004). *In het tweede jaar voortgezet onderwijs. Een vergelijking van leerlingen vóór en na de invoering van het vmbo met nadruk op cognitieve en sociale competenties*. Nijmegen: ITS.
- Devillé, W., Habraaken, J.M. & Bakker, D.H. de (2003). *Huisartsenzorg in achterstandsgebieden. Evaluatie van 5 jaar beleid: 1997-2002*. Utrecht: NIVEL.
- Driessen, G., & Dekkers, H. (1997). *Voortijdig schoolverlaten en de overgang naar arbeidsmarkt en vervolgopleidingen*. Nijmegen: ITS.
- Driessen, G., Langen, A. van, & Vierke, H. (2002). *Basisonderwijs: Veldwerkverslag, leerlinggegevens en oudervragenlijsten. Basisrapportage PRIMA-cohortonderzoek. Vierde meting 2000-2001*. Nijmegen: ITS.
- Driessen, G., Langen, A. van, & Vierke, H. (2004). *Basisonderwijs: Veldwerkverslag, leerlinggegevens en oudervragenlijsten. Basisrapportage PRIMA-cohortonderzoek. Vijfde meting 2002-2003*. Nijmegen: ITS.
- Graauw, C. de, & Hutjes, J. (1979). *Schaaltechnieken*. Nijmegen: ITS
- Gilting, R. & Keuzenkamp, S. (2004). Naar een stelsel van sociale indicatoren voor het Integraal toezicht jeugdzaken. Den Haag: SCP (Werkdocument 108)
- Hartkamp, J.P. & M.C.M.Th. van Alphen (2002). *Schoolverlatersmonitor Rotterdam 2001*. DESAN Research Solutions.
- Kruissink, M. & Essers, A.A.M. (2001). *Ontwikkeling van de jeugdcriminaliteit: periode 1980-1999*. Onderzoeksnotities, nr. 2001/3. Den Haag: Ministerie van Justitie, WODC.
- Kuyper, H. & M.P.C. van der Werf (2003). *VOCL '99: de resultaten van het eerste jaar*. Groningen: GION
- Meijers, F. (1990). Kies een vak, dan kom je beter aan de bak – over (on)mogelijkheden in de beroepskeuze. *TVA*, 6(3), pp. 55-66.

- Ministerie van Justitie (2002). *Jeugd terecht. Actieprogramma jeugdcriminaliteit 2003-2006*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
http://www.justitie.nl/Images/11_22685.pdf
- Mooij, T. (2001). *Veilige scholen en (pro)sociaal gedrag. Evaluatie van de campagne 'De veilige school' in het voortgezet onderwijs*. Nijmegen: ITS
- Mulder, L. & H. Vierke (1996), *Resultaten Postcode-onderzoek*. Nijmegen: ITS
- Nijenhuis, N.M., Baarda, R., & Smets, P. (2000). *Op tijd van school. Onderwijskundige Instrumenten ter bestrijding van voortijdig schoolverlaten*. Den Haag: smets+hover+
- Orobio de Castro, B., Veerman, J.W., Bons, E., & Beer, L. de (2002). *Kansen Gekeerd? Criminaliteitspreventie door gezinsondersteuning*. Utrecht: PI Research BV & Capaciteitsgroep Ontwikkelingspsychologie, Universiteit Twente.
- Tilborg, L. van & W. van Es (2003). *De uitkomsten van de RMC-analyse 2002*. SCO-Kohnstamm/Sardes.
- Uerz, D., Portengen, R. & Dekkers, H. (1999). *Zonder diploma van school? Een cross-sectionele studie naar zeer voortijdig schoolverlaten*. Nijmegen: ITS.
- Veen, I. van der (2003). *Jonge risicoleerlingen*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Verheij, R.A., Reijneveld, S.A. & Bakker, D.H. (1998). *Identificatie van stedelijke achterstandsgebieden: evaluatie van een systematiek voor de verdeling van extra middelen aan huisartsen*. Utrecht/Leiden: NIVEL/TNO Preventie en Gezondheid.
- Vrooman, C., Dirven, H.-J., Hoff, S., & Linden, G. (2003). *Armoedemonitor 2003*. Den Haag: SCP.
- Wit, W. de, & Dekkers, H. (1996). *Geen goed voorbereide start? Voortijdig schoolverlaten in het voortgezet onderwijs*. Nijmegen: ITS.

Bijlage 1 – Gebruikte kenmerken bij de Prima-analyses

Gezinskenmerken

Er zijn drie gezinsstructurele kenmerken beschikbaar:

- Opleiding ouders. Het hoogst gevolgde niveau binnen het gezin: (1) lager onderwijs, (2) lager beroepsonderwijs, (3) middelbaar beroepsonderwijs, (4) hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs.
- Ethniciteit. Het geboorteland van de vader, en als die er niet is dat van de moeder: (1) Nederland, (2) gemengd, (3) Suriname/Antillen, (4) Turkije, (5) Marokko, (6) overig.
- Gezinsamenstelling. (0) volledig gezin, (1) onvolledig gezin.
- OAB-weegfactor. De wegingsfactor die wordt gebruikt om de doelgroepen uit het Onderwijsachterstandenbeleid aan te duiden: (0,00) geen achterstandsleerling, (0,25) autochtone achterstandsleerling, (0,90) allochtone achterstandsleerling.
- PRIMA sociaal-etnische achtergrond (SEA). Indeling gebaseerd op opleiding en etnische herkomst van de ouders: (1) laagopgeleid Turks/Marokkaans, (2) laagopgeleid overig allochtoon, (3) laagopgeleid autochtoon, (4) middelbaar opgeleid, (5) hoger opgeleid.

Risicokenmerken kind

Er worden tien indicatoren onderscheiden, waarbij de situatie van het kind steeds centraal staat:

- Leeftijdsachterstand. Een - grove - indicatie voor zittenblijven: (0) nee, jonger dan 13 jaar, (1) ja, 13 jaar en ouder.
- Taalachterstand. Bepaald op basis van de PRIMA-taaltoets. Behoort tot de groep 10% laagst presterende leerlingen: (0) nee, geen taalachterstand, (1) ja, wel taalachterstand.
- Leesachterstand. Bepaald op basis van de Cito-toets Begrijpend lezen. Behoort tot de groep 10% laagst presterende leerlingen: (0) nee, geen leesachterstand, (1) ja, wel leesachterstand.
- Nieuwkomer. Op basis van de verblijfsduur: (0) nee, langer dan 5 jaar in Nederland, (1) ja, 5 jaar en korter in Nederland.
- Aanspreekbaarheid. Is de leerling (vgl. de groepsleerkracht) aanspreekbaar in het Nederlands? (0) ja, (1) nee.
- Etnische breuk. Is er (vgl. de groepsleerkracht) een kloof wat betreft taal en cultuur tussen de thuis- en schoolsituatie? (0) nee, (1) ja.
- Onderwijsondersteunend thuisclimaat. Is er (vgl. de groepsleerkracht) wat betreft het onderwijs sprake van betrokkenheid en ondersteuning van de kinderen door hun ouders? (0) wel ondersteuning, (1) geen ondersteuning.

- Discipline. Krijgt de leerling (vlg. de groepsleerkracht) in de klas extra aandacht voor discipline? (0) nee, (1) ja.
- Remediërende hulp. Krijgt de leerling op school extra begeleiding? (0) nee, (1) ja.
- Potentieel voortijdig schoolverlater. Is de leerling (vlg. de groepsleerkracht) een potentiële drop-out:? (0) nee, (1) ja.

Prestaties

Er zijn drie toetsen afgenomen:

- De PRIMA-toets taal.
- De Cito-toets rekenen/wiskunde.
- De Cito-toets begrijpend lezen.

Advies voortgezet onderwijs

Er zijn twee indelingen beschikbaar:

- Een uitgebreide met 15 (combinaties van) schooltypen met een sterke differentiatie binnen de vmbo-types.
- Een grovere met een indikking tot vijf categorieën: (1) vmbo-pro – vmbo-lwo/bbl, (2) vmbo-bbl – vmbo-kbl, (3) vmbo-kbl/gl – vmbo-tl, (4) vmbo-tl/havo – havo, (5) havo/vwo – vwo. Daarbij staat pro voor praktijkonderwijs, lwo voor leerwegondersteunend onderwijs, bbl voor basis beroepsgerichte leerweg, kbl voor kader beroepsgerichte leerweg, gl voor gemengde leerweg, en tl voor theoretische leerweg (vgl. Claassen & Mulder, 2003; zie verder tabel 2.4).

Positie 2^e jaar voortgezet onderwijs

- Vergelijkbaar met het advies een indeling in vijf categorieën: (1) vmbo-pro – vmbo-lwo/bbl, (2) vmbo-bbl – vmbo-kbl, (3) vmbo-kbl/gl – vmbo-tl, (4) vmbo-tl/havo – havo, (5) havo/vwo – vwo.

Schoolkenmerken

Er zijn drie indicatoren van de geografische ligging van de basisschool:

- Gemeentecategorie. (1) G4, (2) G21, (3) platteland, (4) overig.
- Stedelijkheid. De CBS-indeling van de mate van verstedelijking van de gemeente: (1) zeer sterk stedelijk, (2) sterk stedelijk, (3) matig stedelijk, (4) weinig stedelijk, (5) niet stedelijk.
- Provincie. De twaalf provincies.
- Probleemcumulatie. Gebaseerd op de CBS/SCP-Armoedemonitor: (1) de school ligt in een wijk waar sprake is van een concentratie van lage inkomens, uitkeringsontvangers en niet-Westerse allochtonen, (0) de school ligt niet in een dergelijke wijk (zie verder Vrooman, Dirven, Hoff & Linden, 2003).

Bijlage 2 – Samenstelling van de begeleidingscommissie

Eric Stokkink	OCW, Afdeling VO/School en omgeving	voorzitter
Christel Bastings	OCW, Afdeling VO/School en omgeving	projectleider
Katrijn de Pijper	OCW, Afdeling VO/School en omgeving	projectsecretaris
Ruby Matthijssen	OCW, Afdeling VO/Financiën	
Cees Vermeulen	Centrale Financiën Instellingen	
Inge de Wolf	Inspectie van het Onderwijs	
Dieneke van der Mei	Informatie Beheergroep	

